

Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası

Editör
Şaban Ali Düzgün

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

© T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
KÜTÜPHANELER VE YAYIMLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
3322

BİLİMİN VE FELSEFENİN DOĞULU ÖNCÜLERİ DİZİSİ
3

ISBN: 978-975-17-3579-9

www.kulturizm.gov.tr
e-posta: yayimlar@kulturizm.gov.tr

TASARIM ve UYGULAMA
Sinan Sungur

YAPIM
Özyurt Matbaacılık

BİRİNCİ BASKI
2000 adet

BASIM YERİ - TARİHİ
Ankara, 2011

Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası / Ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara:
Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011.
495 s. ; 21 cm.- (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları; 3322,
Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü bilimin ve felsefenin doğulu
öncüleri dizisi; 3).
ISBN: 978-975-17-3579-9
I. Mâtürîdî. II. Düzgün, Şaban Ali. III. Seriler.
297.4013

ÖLÜM VE SONRASI

Yunus CENGİZ

ÖLÜM SONRASINA HAZIRLIK

*"Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Babanın oğlu, oğulun da babası için bir şey ödeyemeyeceği günden korkun. Allah'ın verdiği söz şüphesiz gerçektir. Dünya hayatı sakın sizi aldatmasın. Aldatıcılar sakın sizi Allah ile aldatmasın."*¹

"Rabbinize karşı gelmekten sakının (ittekü Rabbeküm)" ifadesi Mâtürîdî'ye göre, "Allah'ın üzerinizdeki haklarına riâyet edin, Rabbinizle aykırı düşmekten sakının ve Rabbinizin azabından korunun, anlamlarına gelir."²

Mâtürîdî'ye göre haz, heva ve hevesin insanları Allah'ı anmaktan ve ahirete uygun iş yapmaktan oyalaması, dünyanın onları aldatması anlamına gelir. Yanlışa saplananlar eğlenceyi sağlayan bu dünyayı o kadar çok ciddiye alırlar ki her şeyi bu dünyadan ibaret sanırlar. Yine de onlar için dünya hayatı "Bir oyun ve eğlencedir."³ İman ehli için dünya hayatı boş ve anlamsız bir şekilde geçirilebilecek bir oyun yeri değildir. O asıl yurt olan ahirete ulaştıran bir gerçektir.⁴ Bu anlamda düşünülüğünde ölüm sonrası yaşamı ciddiye almaması ve dünya hayatını salt eğlenceden ibaret görmesiyle inkâr ehli için sadece ahiret değil aynı zamanda dünya da anlamsız hâle gelmiş olur. Başka bir ifadeyle, dünya geçici hazların temin edildiği bir yer olmuş olur ki bu dünyanın anlamsızlaştırılması demektir.

"Aldatan sizi Allah ile aldatmasın" ifadesinde ise şu kastedilir: Şeytan kalbinize vesvese vererek Allah, merhamet sahibidir, affedicidir; size eziyet vermek istemez, diyerek ya da Allah'ın hiçbir şeye ihti-

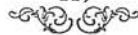
* Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi.

1 Lokman 31.33.

2 Te'vîlât 12/255-258.

3 Hadîd 57.20.

4 Te'vîlât 12/255-258.

yacı yoktur, size ne diye bazı şeyleri emretsin ya da yasaklasın, diyerek sizi kandırmasın.⁵

*"Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar, gerçekten zarara uğramışlardır."*⁶

Mâtürîdî, âyette geçen, *"Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar"* ifadesinin dünya hayatındayken Allah'ın verdiği karşılaşma vaa-dini yalanlayanlar anlamına geldiğini belirttikten sonra şu açıklamayı yapar: Bu kesim ahirette zarara uğrayacak olanlardır. Nitekim Hadiste geçen *"Allah'la karşılaşmayı sevenler... Allah'la karşılaşmaktan hoşlanmayanlar"*⁷ ifadeleri de böyle anlaşılabilir. Asıl belirtilen şudur: Allah'a dönmeyi sevenlerin dönüşünü Allah da sever. Allah'a dönmekten hoşlanmayanların dönüşünden Allah da hoşnut olmaz. Allah'ı sevmek O'nun emir ve buyruklarını yerine getirmektir.

*"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Kıyametin kopacağı gün var ya, işte o gün bâtıla sapanlar hüsrana uğrayacaklardır."*⁸

Mâtürîdî haklı olarak bu âyeti tefsir ederken âyetin ilk kısmını bağlamına uygun bir şekilde yorumlar. Yerin ve göğün sahipliğinin Allah'a hasredilmesinde dünyadaki melik ve devlet yöneticilerine karşı nasıl bir tavır takınmamız konusunda bir mesaj vardır, der. Başka bir ifadeyle sırf mülk, iktidar, güç, mal ve yönetim onların elindedir, diye yücelterek onlara saygıda bulunmamız ve şükran duymamız bizlere uygun düşmez. Bilakis edindiğimiz mal ve mülkü Allah'tan bilmek ve onu yücelterek ona şükran duymamız lazım gelir.⁹

*"O gün tüm insanları, diz çökmüş görürsün. Herkes kendi kitabına çağırılır, (onlara şöyle denilir:) 'Bu gün, yaptıklarınızla cezalandırılacaksınız!'"*¹⁰

"Câsiye" diz çökenler anlamına gelir. Âyette hesap günü herkesin Allah karşısında diz çökeceği vurgulanır.¹¹ Hesap gününü doğru eylem ve hakiki düşüncenin gün yüzüne çıktığı an olarak düşündüğümüzde; âyet, sadece Allah karşısında diz çökmekle ilgili değil, aynı zamanda Allah karşısında diz çökmekle ilgili bir tavır olduğunu

5 Te'vilât 12/255-258.

6 En'am 6.31.

7 Buhârî, "Rikâk" 41; Müslim, "Zikir" 14.

8 Câsiye 45/27.

9 Te'vilât 13/338.

10 Câsiye 45/28.

11 Te'vilât 13/339.

ve bu tavrın ahiretle sınırlı bir pratik değil dünya hayatına taşınması gereken bir sivil ahlak olarak görülmesi gerektiğini ima eder.

"İnsanların hesaba çekilmeleri yaklaştı. Hâlbuki onlar gaflet içinde yüz çevirmekteler."¹²

Mâtürîdî'ye göre bu âyet Mekki olması hasebiyle müşrikler hakkında inmiş olsa bile bu âyetten Müslümanlara da düşen bir pay vardır. Çünkü kâfirler gibi hesap gününü inkâr etmeseler de hesap gününe karşı gaflet içinde olmaları mümkündür. Mâtürîdî Katade'den (ö. 118/736) dikkat çekici bir rivayet aktarır. Buna göre, bu âyet indiğinde inkârcılardan bazıları bu uyarıyı kısa bir müddet dikkate almışlar sonra eski davranışlarına geri dönmüşler.¹³

KİYAMET

Saatin Bilgisi

"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Saatin gelip çatdığı gün; o gün bâtıla saplananlar hüsrana uğrayacaklardır."¹⁴

Âyette geçen saat kelimesiyle kıyamet kastedilmektedir. Mâtürîdî, kıyametin saat olarak ifade edilmiş olmasını iki gerekçeye bağlar: "Sa'at olayı da bir göz açıp yumma gibi, yahut daha yakındır."¹⁵ âyetinde olduğu gibi hızlı bir şekilde gerçekleşeceğinden dolayı ya da kıyamet günündeki işler ve hesap verme bir saatte gerçekleşeceğinden dolayı kıyamete saat denilmiştir.¹⁶

Mâtürîdî dünya yaşamının değişik aşamalarıyla kıyamet anını karşılaştırır: Kıyamet dünya gibi değildir; çünkü dünyada insan için peyderpey değişen durumlar söz konusudur. İnsan bir damla su iken bir pıhtılaşmış kan, sonra bir tutam et parçası olur akabinde başka bir şekil ve sonunda bebek olur arkasından çocuk ve ergin. Dünyadaki yaşam serüveni peyderpey değişirken kıyamet hızlı bir şekilde gerçekleşir.¹⁷

¹² Enbiyâ 21.1.

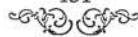
¹³ Te'vîlât 9/255-256.

¹⁴ Câsiye 45.27.

¹⁵ Nahl 16.77.

¹⁶ Te'vîlât 13/338.

¹⁷ Te'vîlât 5/47.

"Kıyametin kopması ise, göz açıp kapama gibi veya daha az bir zamandan ibarettir."¹⁸

"Saat'in bilgisi O'nun katındadır. Siz O'na döndürüleceksiniz."¹⁹

Mâtürîdî, yukarıda geçen "Saat'in bilgisi O'nun katındadır" ifadesinin birkaç şekilde yorumlanabileceğini belirtir: Birincisi ölüm ile ilgilidir. Ölüm saatinin bilgisi onun katındadır. Şu âyette de bu anlam ifade edilmektedir: "Ve Sura üflenmiştir. Allah'ın dilediği kimselerden başka, göklerdeki ve yerdekilerin hepsi ölecektir."²⁰ Diğer deprem ile ilgilidir. Depremin bilgisi O'nun katındadır. Şu âyette bu anlamıyla geçmektedir: "O anın depremi gerçekten büyüktür."²¹ Bir diğer şekilde, "Korku saatinin bilgisi O'nun katındadır." şeklinde de yorumlanabilir. Şu âyette de bu anlam vardır: "Sura üfürüldüğü gün yerdeki ve göktekiler korkuya kapılacaklardır."²² Bir diğer anlamı kalkmak (kıyamet) ile ilgilidir. Şu âyette bu anlama vurgu vardır: ²³ "Âlemlerin Rabbi için insanların kalkacağı günde."²⁴

"Kıyamet gününün bilgisi, O'na bırakılır. O'nun bilgisi dışında hiçbir meyve kabuğunu yarıp çıkmaz, hiçbir dişi gebe kalmaz ve doğurmaz."²⁵

Âyette sözü geçen meyvenin kabuğundan çıkarılması ve dişinin gebe kalması ve doğurması hadiseleri "Kıyamet gününün bilgisi, O'na bırakılır" ifadesine bağlı olarak ele alınabilir. Bir yoruma göre bu ifadeleri kıyametle ilişkili kılmadan bağımsız bir cümle olarak, ama önceki şu iki âyetle birlikte ele almak mümkündür: "Gece, gündüz, güneş ve ay da onun âyetlerindedir"²⁶ ve "Senin yeryüzünü boynu bükük görmen de O'nun âyetlerindedir."²⁷ Bu durumda âyetin anlamı şu olur: Meyveleri örtülerinin altından çıkarması Allah'ın birliğini, gücünü, bilgisini ve hikmetini gösteren delillerdir. Aynı şekilde dişilerin bebeğini karnında taşıması ve doğurması da birer delildir. Söyle ki Allah bu meyveleri örtülerinin içinde düzenli bir şekilde yaratmakta, çocuğu da aynı şekil-

18 Nahl 16.77.

19 Zuhruf 43.85.

20 Zümer 39.68

21 Hac 22.1.

22 Neml 27.87

23 Te'vîlât 13/276.

24 Muttaffîfîn 83.6.

25 Fussilet 41.47.

26 Fussilet 41.37.

27 Fussilet 41.39.

de annesinin karnında perdelerin arkasında yaratmakta ve büyütmektedir. Tüm bu perdelerin arkasında hassasiyetin ve zayıflığın en açık örneğini üzerinde taşıyan anne karnındaki bebeğe gıdanın sağlanması, soğukluk ve sıcaklığın ayarlanması yanısıra sıkıntı verecek tüm etkilerden korunması Allah'ın rahmetinin ve lütfunun bir eseridir. O bu perdelerin arkasında çocuğu en güzel şekilde yarattığı içindir ki insan Allah'ın bir tek ilah olduğunu kabul etmekte; zatî ve ezeli bir bilgiye sahip olduğu sonucuna varabilmekte; sonradan edinilen bir bilgi ve güçle bunların oluşturulamayacağını bildiği için Allah'ın bilgi ve kudretinin *mükteseb ve müstefid*²⁸ olamayacağını öğrenebilmektedir.²⁹

Kıyametin Alametleri

"Rabbinin bazı işaretleri geldiği gün, önceden iman etmemiş veya imanından bir hayır kazanmamış bir kimseye o günkü imanı hiçbir yarar sağlamaz."³⁰

Âyette geçen "*Onun alâmetleri (eşrâtuhâ, koşulları) zaten belirmiştir*" ifadesi iki şekilde yorumlanabilir: Bunlardan ilki, kıyametin alametlerinden biri olarak Hz. Peygamber (SAV)'in gelmiş olması gösterilebilir. Çünkü O peygamberlerin sonuncusudur, onunla peygamberlik son bulmuştur. O'ndan rivayet edildiği gibi, "*İki parmağının arasına işaret ederek 'benim gönderilmem ve kıyamet bu ikisi kadardır.'*"³¹ Eğer bu yorum doğruysa kıyametin alametleri gerçekleşmiş olmaktadır. İkinci bir ihtimal ise alametlerin belirmesiyle kastedilen kıyametin kopmasını haber veren Hz. İsa'nın nüzulü, dâbbetu'l-arzın çıkışı, Deccal'ın ortaya çıkması ve diğer alametlerin belirmesidir. Hasan Basri bu görüştedir. Bu durumda "*onun alâmetleri gelmiştir.*" ifadesini gelecekte meydana gelmesi kesin olan bir şey, olmuş gibidir, ilkesiyle açıklamak gerekecektir.³²

"*Kendilerine gelip çatınca ibret almaları neye yarar!*" ifadesi de iki şekilde yorumlanabilir: İlki, o vakit edecekleri imandan yararlanamayacaklardır çünkü kıyamet koptuğunda tövbeler kabul edilmeyecektir.

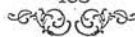
28 Mükteseb ve müstefid bilgi: Bir başka bilgi veya öncül aracılığıyla ulaşılan bilgi.

29 *Te'vilât* 13/149-152.

30 En'âm 6.158; ayrıca bkz Mümin 40.85. Muhammed 47.18; Nahl 16. 77. En'âm 6.158.

31 Buhârî, "Tefsir" 79.

32 *Te'vilât* 11/399-400; 13/399-400.

İkincisi ise, daha önce dünyada onlara öğüt verilmişti, ancak ne iman ettiler ne de öğüt aldılar. Zamanında öğüt alamadıktan sonra öğüt almış olsun veya almasın ne anlamı var.³³

Mâtürîdî bu konuyla ilgili âyetlere referansta bulunarak iki benzer yorumda bulunur. Ona göre bu tür alametlerin vuku bulmuş olması tövbenin kabul edilmesinin son sınırır. Mümkün gördüğü bir diğer yoruma göre ise bu tür âyetler özellikle böyle bir durumda iman etmelerinin imkânsızlığını göstermektedir. Bu konunun şu âyet gibi düşünülmesi gerektiğini belirtir:

*"Artık onlara, şefaâtçilerin şefaati fayda vermez"*³⁴

Bu âyette vurgulanan, o gün bazı şefaâtçilerin bulunup da şefaâtlarının kabul edilip edilmeyeceği değildir. Hiçbir şefaâtçinin o gün inkârcılar için şefaâtçi olamayacağı vurgulanmaktadır.³⁵

Büyük Bir Deprem Oluşması

*"Ey insanlar Rabbinize sığın, O anın depremi çok çetindir."*³⁶

Bu âyette geçen depremin kıyametin kendisi olduğunu belirten düşünürler olduğu gibi onu kıyametin bir habercisi, alameti olarak sayan düşünürler de olmuştur. Mâtürîdî kıyamet sürecinin büyük bir depremle başlayacağını düşünür.³⁷ Yecüc ve Mecüc'ü saymasak deprem olayı Kur'an'da açıkça belirtilen tek kıyamet alametidir. Yecüc ve Mecüc'ün sembol olma ihtimali düşünüldüğünde kıyametin habercisi olarak gelecek büyük depremin diğer alametlerden farkı anlaşılmış olur. Mâtürîdî diğer alametlere ilişkin ihtimalli yorumlarda bulunurken konu büyük deprem olunca daha kesin bir dil kullanır.

Yecüc ve Mecüc

*"Yecüc ve Mecüc'ün önü açıldığında her tepeden ve dereden akın ettikleri vakit."*³⁸

33 Te'vilât 11/399-400.

34 Müdessir 74.48.

35 Te'vilât 9/339.

36 Hac 22.1.

37 Te'vilât 9/339-341.

38 Enbiya 21.96.

Mâtürîdî'ye göre Yecüc ve Mecüc bir topluluktur. Bu topluluk uzun süre tıkalı kaldıkları seddi aşarak dünyaya açılacaktır. Âyet onların süratle yayılmasına işaret eder. Mâtürîdî bu âyeti açıklarken bu toplulukla ilgili ayrıntılı bir bilgi vermez. Hatta Yecüc ve Mecüc'ü kıyametin bir alameti olarak kabul ettiğini belirtmez. Ancak kıyametle ilişkisi çok açık olan şu âyeti seddin yıkılması ve bu toplulukla ilgili görmesi Mâtürîdî'nin ağırlıklı eğiliminin bu topluluğu kıyametin bir alameti olarak kabul ettiğini gösterir:³⁹

"Biz o gün onları bırakıvermişizdir. Dalgalar hâlinde birbirlerine girerler, *Sûr'a da üfürülmüştür. Böylece onların hepsini bir araya toplamışızdır.*"⁴⁰

Mâtürîdî'ye göre âyette geçen "*dalgalardan hâlinde birbirine girme*" ifadesi genel anlaşılabilirliği gibi Zülkarneyn'in inşa ettiği seddin aşılması için uğraşan toplulukların oluşturduğu izdiham olarak da anlaşılabilir.⁴¹

Kıyametten Doğa Sahneleri

"O günü düşün ki dağları yürüteceğiz ve yeryüzünü çırılçıplak göreceksin."⁴²

Mâtürîdî bu âyeti tefsir ederken insanların dağlara ilişkin algısına dikkat çeker. Dağlar insanların tanık olduğu en sert, sağlam ve sabit mekânlardır. Bu ve benzer anlamı ifade eden diğer âyetlerde, en sağlam nesnelerin bile nasıl hareket edeceği ve dağılacağı gösterilerek hafif ve gevşek denilebilecek nesnelerin nasıl bir hâle geleceği insanların düşünmesine bırakılmaktadır. Ona göre evrendeki bu ciddi fiziksel değişiklikler, âyetlerin dağlar ile ilgili farklı tanımlamalarından da anlaşıldığı üzere, bir anda değil bir süreç içerisinde gerçekleşecektir.⁴³

"Bir de o dağları görür, hareketsiz sanırsın; onlar bulutların hareket ettiği gibi hareket etmektedirler."⁴⁴

39 Te'vîlât 9/323.

40 Kehf 18.99.

41 Te'vîlât 9/105.

42 Kehf 18.47.

43 Te'vîlât 9/65-67.

44 Neml 27.88.

Öncesinden ve sonrasından da anlaşılıyor ki bu âyetle dağların kıyametteki durumu anlatılmaktadır. Mâtürîdî bu âyetle ilgili olarak dağların oldukça hızlı bir şekilde hareket edeceğini bundan dolayı da sanki hareketsizmiş gibi sanılacaklarını belirtir.⁴⁵

*"İnsanların şaşkın kelebekler gibi uçtukları ve dağların da saçılmış yün gibi olduğu gün..."*⁴⁶

*"Bir de sana o gün, dağların durumunu sorarlar. De ki: "Rabbim onları darmadağın edecek, ufalayıp savuracak, yerlerini dümdüz, boş vaziyette bırakacak. Orada ne kıvrım ne de tümsek göreceksin."*⁴⁷

Kıyamet Anından İnsan Sahneleri

"Bu depremi gördüğünüz gün, bütün emzikli kadınlar, emzirdikleri çocuklarını unuttur. Bütün hamile kadınlar çocuklarını düşürür. İnsanları sarhoş bir hâlde görürsün. Gerçekte onlar sarhoş değildirler. Fakat Allah'ın azâbı dehşetlidir."⁴⁸

Mâtürîdî bu âyeti referans göstererek kıyametten önce büyük bir depremin olacağını ifade ettikten sonra âyetle geçen sarhoş olma ve diğer ifadelerin temsili olarak anlaşılması gerektiğini düşünür. Ona göre günlük hayatta insanın en çok değer verdiği ve hakkında telaş ettiği kardeş, anne, baba, çocuk ve eşin unutulması örnek verilmek suretiyle o günün dehşeti anlatılmaktadır.⁴⁹

*"O gün kişi kaçır, kardeşinden... Annesinden ve babasından eşinden ve çocuklarından, O gün, herkesin kendine yeter derdi vardır."*⁵⁰

Mâtürîdî, böyle bir kıyamet sürecinde korkuya ve paniğe kapılmamanın imkânsızlığını vurguladıktan sonra bu olayların yaşanması sırasında iman ehlinin Allah'tan gelen bir esenlik üzere olabileceğini düşünür ve şu âyete göndermede bulunur:⁵¹

45 Te'vilât 9/65-67.

46 Kâriâ 101.4-5.

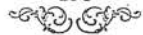
47 Tâhâ 105-108.

48 Hac 22.2.

49 Te'vilât 9/341.

50 Abese 80.34-37.

51 Te'vilât 9/67.

*"Rabbimiz Allah'tır!" diyen ve doğru yolu seçenlere gelince, onların üzerine sık sık melekler iner: Korkmayın ve üzülmeyin, size vaat edilmiş olan cennetle müjdelenin."*⁵²

*"O benzeri olmayan büyük korku onları üzmeyecek; melekler 'Bu size söz verilen gündür!' sözleriyle onları karşılayacaklar."*⁵³

Surun Üflenmesi

*"Ve sûr'a üflenmiştir de göklerde kim var, yerde kim varsa çarpılıp yıkılmıştır, ölmüştür. Ancak Allah'ın dilediği müstesna. Sonra ona bir daha üflenmiştir. Bu defa da onlar kalkmışlar ve bakmaktadırlar."*⁵⁴

Mâtürîdî surun mahiyetiyle ilgili bir tartışmayı aktarır. Tartışma *sur* kelimesinin farklı anlamlara gelmesine dayanır. Bu kelime Arapçada şekiller anlamına geldiği gibi boynuz anlamına da gelir. Tüm kelimeler ehli üfürülmeye konu olanın şekiller/nesneler olduğunu söylerken başka âlimler bunun boynuz olacağını söyler.⁵⁵

Mâtürîdî sûrun üflenmesi ile ilgili değişik görüşleri aktarır. Bazı âlimlere göre kıyamet günü her hangi bir üfürme veya benzeri bir durum söz konusu olmayacaktır. Kıyametin üfürülmeyle açıklanmasının sebebi için Allah için ne kadar kolay olduğunu göstermek içindir. Şu âyetler bu görüşü savunanlar için bir referans kabilindendir:

*"Mahlukatı yaratan sonra onu diriltecek olan O'dur; bu O'na daha kolaydır."*⁵⁶

*"Kıyamet işi göz açıp kapama gibidir veya daha çabuktur."*⁵⁷

Diğer bir yoruma göre kıyamet günü sura üfürme gerçekleşecektir. Surun üfürülmesi bu işle ilgili meleğin görevini yapması için bir işaret olacaktır.⁵⁸

Kıyamet günü sura kaç kez üfürüleceği de değişik şekillerde yorumlanan bir konudur. Yukarıdaki âyette geçen ifadeden hareketle sura üfürmenin iki sefer gerçekleşeceğini; birincisiyle ölümün, diğeriyle di-

52 Fussilet 41.30.

53 Enbiyâ 21.103; âyetin yorumu için bkz. *Te'vilât* 9.29.

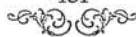
54 Zümer 39.68-69.

55 *Te'vilât* 12/371-372;12/92-93.

56 Rûm 30.27.

57 Nahl 16.77.

58 *Te'vilât* 12/371-372;12/92-93.

rilmenin gerçekleşeceğini söyleyenler olduğu gibi Hz. Peygamber'den nakledilen "Üç sefer sura üfürülür" rivayetini ve aşağıdaki âyeti referans göstererek üfürmenin üç sefer tekrarlanacağını bunun ilk aşamasının korkuya kapılmak olduğunu savunan âlimler de vardır:

*"Sur'a üfürüldüğü gün, Allah'ın diledikleri müstesna, göklerde ve yerde bulunanlar dehşete kapılır."*⁵⁹

Yukarıdaki âyette ölümden istisna edilenlerle ilgili olarak Mâtürîdî iki görüş aktarır: Bazı âlimlere göre bunlar dünya hayatında şehit olan kimselerken bazılarına göre bunlar Cebrail, Mikail, İsrail ve ölüm meleğidir.⁶⁰

Herkesi Eşitleyen Yasa: Ölüm

*"De ki: Size vekil kılınan ölüm meleği, size son verecek, sonra Rabbi'nize döndürüleceksiniz."*⁶¹

Bu âyette geçen son verme olayı ölüm vakti gelen insanın hayatının tamamen sona erdirilmesi şeklinde anlaşılabilirdiği gibi tüm insanların hayatının sona erdirilmesi şeklinde de anlaşılabilir.⁶²

*"O, hem diriltir hem de öldürendir."*⁶³

Mâtürîdî'ye göre her şeyin yaratıcısı Allah'tır. Hayat sahibi olan her şeye hayat veren ve bedenini cansız kılan da Allah'tır. Âyetin Mutezile aleyhine bir delil olduğunu savunan Mâtürîdî, bu ekolün görüşlerini aktarır ve eleştirir: Mutezile'ye göre insan dolaylı olsun doğrudan olsun yaptığı tüm fillerinin failidir. Böyle düşünüldüğünde insanın hayat veren ve ölümü gerçekleştiren olarak da kabul edilmesi lazım. Bu da yukarıdaki âyete aykırıdır.⁶⁴

Ölümden Çıkarılacak Dersler

"Her nefis ölümü tadacaktır. Kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tam olarak verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konur-

59 Neml 27.87.

60 Te'vîlât 12/372.

61 Secde 32.11.

62 Te'vîlât 11/274.

63 Mûmin 40.68.

64 Te'vîlât 13/89.

sa o, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Bu dünya hayatı ise aldatıcı bir zevkten başka bir şey değildir."⁶⁵

Mâtürîdî'ye göre bu âyet bazı konular için birer delil hükmündedir:

1. Her canlı yaşamaktan haz alır ve ölümden hoşlanmaz. Hayatın ve ölümün böyle olması evrenin doğayla değil başka bir güçle hareket ettiğini gösterir. Çünkü insanın doğasında hayatı sevmek ve ölümden hoşlanmamak olmasına rağmen doğasının gereği gerçekleşmiyor. Doğasının hiç hoşlanmayacağı ölüm gerçekleşiyor. Bu durum tabiatçıların söylediklerinin yanlış olduğunu gösterir.⁶⁶
2. Her canlının ölümlü olması, evrenin dayandığı gücün bir tek olduğunu gösterir. Çünkü birden fazla güç olsaydı bu durumda her birisi farklı bir tasarrufta bulunmak isteyebilirdi. Böyle bir kaos içinde evrenin devam etmesi imkânsızdır.⁶⁷
3. Her canlının ölümlü olması gerçeği Yaratıcının hikmetini ve bilgisini gösterir. Zira ölüm filozofların mahiyetini anlamaktan aciz kaldıkları bir gerçekliktir. Bilginlerin ölümü anlamaktan aciz kalmaları ölümün yaratıcısının ne kadar büyük bir hikmete ve bilgiye sahip olduğunu gösterir.⁶⁸
4. Her canlının ölümlü olması ölümün yok olmak üzere değil başka bir gerçekliği yaşamak üzere yaratıldığını gösterir. Zira ölüm anlaşılması bu kadar zor olduğuna göre ve yaratıcısı büyük bir hikmet sahibi olması gerektiğine göre ölümün salt bir yokluk olarak düşünülmesi imkânsız olur.⁶⁹

SESSİZLERİN DİYARI: KABİR

*"Birisine sonunda ölüm gelince: 'Ey Rabbim!' der, 'Beni geri döndür, belki yapmadığımı tamamlar ve salih amel işlerim.' Hayır... Bu onun söylediği bir laftan ibarettir. Onların gerisinde ise, yeniden dirilecekleri güne kadar bir berzah (perde) vardır."*⁷⁰

65 Âl-i İmrân 3.185.

66 Te'vîlât 2/501.

67 Te'vîlât 2/502.

68 Te'vîlât 2/503.

69 Te'vîlât 2/503.

70 Müminun 99-100; ayrıca bkz. Munafikun 63.10; Mümin 40.84.

Âyette geçen *berzah* kelimesiyle ilgili değişik yorumlar yapılmıştır. Bazı düşünürler perde anlamına gelen *berzah*'ın sura yapılacak iki üfürme arasındaki zaman olduğunu söylerken Mücâhid (ö. 103/721)'in de aralarında bulunduğu âlimler âyette geçen *berzah* kavramının bir zaman dilimini veya mekânı değil, ölümden sonra tekrar dünyaya dönmeyen imkânsızlığını ifade ettiğini söyler.⁷¹

*"Nihayet Allah, onların kurdukları tuzakların kötülüklerinden bu zatı korudu, Firavun'un kavmini ise kötü azap kuşatıverdi. Onlar sabah akşam o ateşe arz olunurlar. Kıyametin kopacağı günde: Firavun ailesini azabın en çetinine sokun (denilecek)."*⁷²

Kabir azabını savunanlar, bu âyeti delil olarak ileri sürerler. Mâtürîdî görüşlerini şöyle açıklar: İnkâr ehli kabir hayatını yaşarken yeniden diriliş sonrası girecekleri ateş kendilerine gösterildikçe bedenlerinde şiddetli acı hissederler. İman ehli ise cennet kendilerine gösterildikçe bedenlerinde lezzet hissederler. Sabah ve akşam ifadeleri ise işin sürekliliğini ifade eder. Ancak Mâtürîdî'ye göre bu âyet kabir hayatıyla ilgili değildir. Cehennem ehli ateşle cezalandırılmadan önce girecekleri yer kendilerine gösterilecek, bunun zamanı ise hesap günü olacaktır.⁷³

*"Ey Rabbimiz! diyecekler: Sen bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin! Günahlarımızı itiraf ettik bir kurtuluş yolu var mıdır?"*⁷⁴

Âyette geçen iki sefer ölmeyi ve iki sefer dirilmeyi yorumlayan İbn Abbas (ö. 68/687) ve İbn Mes'ûd'un (ö. 32/652) da aralarında bulunduğu âlimlerin bir kısmı, insanın bir damla su olması hâlini bir ölüm, hayatının son bulmasını ikinci ölüm, doğmasını birinci dirilme kıyamet sonrası dirilmeyi de ikinci dirilme olarak belirtmiş ve şu âyete de aynı anlamı vermişlerdir:

*"Sonra sizleri yine öldürecek sonra sizleri yine diriltecek. Sonra da döndürülüp ona götürüleceksiniz."*⁷⁵

İbn Ravendî'nin (ö. 298/298) de aralarında bulunduğu bir kısım düşünür ise kabir hayatındaki dirilmeyi birinci, kıyamet sonrası

71 *Te'vilât* 10/63-64.

72 *Mümin* 40.45-46

73 *Te'vilât* 13/60.

74 *Mümin* 40.11.

75 *Bakara* 2.28.

dirilmeyi ikinci dirilme olarak yorumlamışlardır. Mâtürîdî, bu görüşte olduğunu belirtir ve bu görüşün en doğru görüş olduğunu savunur.⁷⁶

*"Eyyah bize! Kim bizi uyuduğumuz yerden kaldırdı?"*⁷⁷

Kabir azabını kabul etmeyenler bu âyeti delil olarak getirirler ve görüşlerini şöyle temellendirirler: Uyku yeri, dinlenme yeridir. Kabir hayatında azap ortamı yaşıyor olsalardı, yaşadıkları bu hayat uyku ve dinlenme olarak anılmayacaktı. Kabir azabının olacağını düşünenler ise Yasin suresindeki bu âyeti yorumlarken cehennem azabının çetinliği karşısında kabir azabının dinlenme gibi olacağını belirterek düşüncelerini savunurlar. Ayrıca kabir azabının olacağını savunan bir kısım âlime göre, kabir hayatında azabı yaşayacak olanlar çektikleri acıdan sonra kendilerine bir müddet uyku izni verilecektir. Yeniden dirilme sırasında sorulan bu soruda bu uykuya gönderme yapılmıştır.⁷⁸

Mâtürîdî'ye göre kabir azabı *azab-ı 'arz*, yani azabın kişiye gösterilmesidir. Ahiret azabı ise *azab-ı 'ayn*, yani azabın kendisidir. Buna göre hesap sonrasında çekeceği azap veya alacağı mükâfat kabir hayatında insana gösterilir veya bildirilir; hesap sonrasında ise kişi hak ettiği cezayı veya ödülü gerçek bir şekilde yaşar. Mâtürîdî kullandığı 'arz kelimesine şu âyetle açıklık getirir:⁷⁹

*"Ateş; sabah akşam, ona sunulur."*⁸⁰

*"O Gün sûra üflenir ve suçlu olanları, gözleri donuklaşmış olarak toplayacağız. Birbirleriyle fısıldaşarak: 'on günden fazla kalmadınız' diye konuşacaklar."*⁸¹

Âyette geçen on gün rakamının azlık belirttiğini belirten Mâtürîdî âyette geçen diyalogu, "Bu kadar az bir sürede bu kadar suçu nasıl işledik?" şeklinde yorumlar. Âyetteki on gün ifadesini kimi İslam âlimi dünya hayatıyla ilgili görürken kimisi de bunun kabir hayatıyla ilgili olduğunu ifade etmiştir. Kabir azabının olmayacağını savunanlar bu

76 *Te'vilât* 13/21.

77 *Yâ-Sîn* 36.52.

78 *Te'vilât* 12/93-94.

79 *Te'vilât* 9/29.

80 *Mümin* 40.46.

81 *İsrâ* 17.102-103.

âyeti delil olarak getirirler. Onlara göre gerçekten de kabir hayatı olsaydı gördükleri azabın süresini azımsamayacaklardı.⁸²

*"Kıyametin koptuğu gün suçlular, bir saatten fazla durmadıklarına yemin ederler. Önce de böyle (haktan) çevriliyorlardı."*⁸³

Mâtürîdî'ye göre doğru olan bu âyetten kabir hayatını değil imtihan dünyasını anlamaktır. Dünya hayatındaki yalanlamalarını, aleyhlerine açığa vurulan hata, günah ve çeşitli inkârlarını kısa tutmak isteyecekler ki biz dünyada bu kadar günah ve hata yapacak kadar bir zaman kalmadık, diyecekler. Şurası dikkat çekicidir ki dünya hayatında kaldıkları süreyi öyle bir yadsıyorlar ki *"Önce de böyle (haktan) çevriliyorlardı"* ifadesi onların durumunu göstermektedir. Onlar aynı şekilde dünya hayatında dirilişi, ölümden sonraki hayatı ve hesap vermeyi yalanlıyorlardı. Baştaki âyetin anlamı bu değilse, Mâtürîdî'ye göre, şöyle demek gerekir: Çektikleri azap, kapıldıkları korku ve uzun süren ahiretteki durumlarından dolayı dünyadaki kalma sürelerini kısa görürler. Yine de bu âyetle ilgili getirilen birinci izahı daha doğru görür.⁸⁴

*"Allah, ölenin ölüm zamanı gelince, ölmeyenin de uykusunda iken canlarını alır da ölümüne hükmettiği tutar, ötekini muayyen bir vakte kadar bırakır. Şüphesiz ki bunda iyi düşünecek bir kavim için ibretler vardır."*⁸⁵

Mâtürîdî'ye göre bedende hem nefis hem de ruh vardır. Nefsin görevi idrakin sağlanmasıdır, başka bir ifadeyle haz ve acının duyulması, duyma, görme gibi duyuşsal etkinliklerin sağlanması ve düşünmenin gerçekleştirilmesidir. Ruhun görevi ise uyku hâlinde ve diğer zamanlarda bedeninin canlı kalmasının sağlanmasıdır. Uyku hâlinde, nefsin duyuşsal etkinlikleri ve düşünmesi olmaz sadece haz ve acı almak gibi en alt düzeydeki etkinlikleri gerçekleşir; ruhun ise canlılık sağlama etkinliği devam eder. Bu da gösteriyor ki idrak etmeyi sağlayan unsur ile canlılığı sağlayan unsur farklıdır. Uyku için söylenenler kabir hayatı için de söylenebilir. Ruh bedenden ayrılıp, ölüm gerçekleşince daha önce idrak ettiği hâliyle idrak etmez; duyma ve düşünme yeterliliği kaybolur, ancak en düşük düzeydeki nefsin (*en-nefsu'd-derrâke*) haz ve

⁸² *Te'vîlât* 9/29.

⁸³ *Rûm* 30.55; *Müminûn* 23.112-113.

⁸⁴ *Te'vîlât* 11/216.

⁸⁵ *Zümer* 39.42.

acı alma etkinliği devam eder. Kabir azabı ruh üzerinden değil, acı ve haz almayı sağlayan *en-nefsu'd-derrâke* üzerinden gerçekleşir.⁸⁶

YENİDEN DİRİLİŞ

Yeniden Diriliş Bağlamında İnanç, Zan ve Bilgi Kavramları

*"Ve dediler ki: Sadece dünya hayatımız vardır, biz diriltilecek de değiliz."*⁸⁷

Mekkeli müşriklerin önemli bir kısmı, tekrar dirilmenin olacağına inanmazdı. Zamanı geldiğinde öleceklerini böylece sonlarının geleceğini kabul ederlerdi. Mâtürîdî'ye göre onların bu inancıyla Dehrîlerin (maddeciler) ölüm sonrasına ilişkin inançları paraleldir. Dehrîler de yeniden dirilmeyi ve ölüm sonrası hayatı inkâr ederler. Onlara göre bitkiler nasıl ki yeşerip soluyorsa insanlar da ölüp toprak olur.⁸⁸ Kur'an bu tür bir ölüm anlayışına şöyle değinir:

*"Ölürüz ve yaşarız; zamandan başkası bizi yok etmez."*⁸⁹

Böyle bir inancın hiçbir bilgi temeline dayanmadığı sadece sanılara dayandığı, Kur'an'da ifade edilir:

*"Fakat onların bu konuda hiçbir bilgileri yok, onlar sadece zannederler."*⁹⁰

*"Allah'ın sözü gerçektir ve Saat'in kesinleşmesi kaçınılmaz bir olaydır, denildiğinde; Saat'in ne olduğunu bilmeyiz! Biz sadece çeşitli zanlara sahibiz ve bu konuda bir inanç içinde (müsteykinîn) değiliz, derdiniz."*⁹¹

Mâtürîdî ahirete ilişkin bilgisel ve edimsel tavır açısından insanları ikiye ayırır: Birinci grup, delillerini bilerek ahiretin olacağına inandığı hâlde bu inancın gereğini yerine getirme ve ahirete hazırlanma açısından zan içindeymiş gibi davranır. İkinci grup ise zan ve kuşkuyla ahireti inkâr etmesine rağmen sanki kesin bir inançla reddediormuş gibi davranır.⁹² Dolayısıyla ahirete inanmak hem teorik hem de pratik

86 *Te'vîlât* 12/341-344.

87 *En'âm* 6. 29.

88 *Te'vîlât* 5/46.

89 *Câsiye* 45. 24.

90 *Câsiye* 45. 24.

91 *Câsiye* 45.32.

92 *Te'vîlât* 13/343.

yönü olan bir eylem olarak kendisini gösterir. Mâtürîdî aşağıdaki âyeti açıklarken inanma eyleminin bilgisel ve edimsel içeriğine dikkat çeker.

*"Size hayat veren O'dur sonra sizi öldürür, sonra yine diriltir. Gerçekten insan çok nankördür/inkârcıdır."*⁹³

Mâtürîdî'ye göre âyete konu olan insanlar, yeniden dirilişi kabul etmeyen ya da Allah'ın verdiği nimetler karşısında inkârcıların tutumuna benzer bir tavır içinde olan insanlardır. Allah pek çok nimeti insanın hizmetine vermiştir. İnsanların bir kısmı verilen nimetlere bakarken Allah'ın keremini ve cömertliğini değil dış görünüşteki sebepleri itibara alır. Oysa onlar Allah'ın bolca keremi açısından meseleye baksalar inkârcı ve nankör kişiler değil, şükreden kişiler oluverirler.⁹⁴

Yeniden Dirilişin Bilgisel Temelleri

*"Ölü toprak onlar için bir delildir. Biz onu dirilttik, ondan taneler çıkarırız da ondan yerler ve orada hurmalıklardan, üzüm bağlarından bahçeler yarattık ve oradan kaynaklar çıkarıp akıttık. Yesinler diye ürünlerinden ve kendi ellerinin ürettiklerinden, hâlâ şükretmeyecekler mi?"*⁹⁵

Hiçbir bitkiyi üzerinde taşımayan kupkuru toprağın farklı türden bitkilerle yemyeşil hâle gelmesi dirilmenin anlaşılması için örnek olarak verilmektedir. Bu tür örnekler kupkuru hâle gelen bedenlerin de yaratıcı tarafından tekrar diriltilebileceğini gösterir. Mâtürîdî bu tür kanıtları gözle görülen duyuşsal kanıtlar olarak ifade eder.⁹⁶

*"İşte bunlar Allah'ın rahmetinin ürünleridir; ölü toprağa nasıl da can veriyor! İşte ölüye tekrar can veren de O'dur; zaten O, her şeyi yapmaya kadirdir!"*⁹⁷

Âyette yağmur ve yerin yeşermesi üzerine düşünmeye davet vardır. Yerde çeşitli renkte bitkiler bitmekte kuru ağaçlar mevsimi geldiğinde tekrar canlanmaktadır. Bunlar üzerine düşünen insan Allah'ın kudretini fark eder ve O'nun tekrar diriltmeye kadir olduğunu anlar.⁹⁸

93 Hac 22. 66.

94 Te'vîlât 9/405.

95 Yâ-Sîn 36. 33-35.

96 Te'vîlât 12/76-77.

97 Rum 30.50; ayrıca bkz. Fâtır 35.9.

98 Te'vîlât 11/211-212; 12/18.

"Üzerinde otların bitmediği yerlere suyu ulaştırdığımızı, onunla gerek hayvanlarının gerekse kendilerinin yiyegeldikleri ekini çıkarmakta olduğumuzu da görmediler mi, hâlâ da göremeyecekler mi?"⁹⁹

Mâtürîdî'ye göre âyette geçen ürünler (eserler) yağmurun kendisi olarak anlaşılabilirdiği gibi yağmurun sonuçları olarak da anlaşılabilir. Bedene canlılık kazandırması ve insanın gereksinimlerinin pek çoğunu karşıladığı için, yağmur ve sonuçları rahmet olarak ifade edilmiştir. Dahası insan bu rahmetle edindiği yaşam ve imkânla dinini ve ahiretini kendisiyle tanıdığı bir başka Rahmet'i tanımış olur ki bu da Hz. Muhammed'dir.¹⁰⁰

"Yeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur. İşte siz ateşi ondan yaşıyorsunuz."¹⁰¹

Hayatın son bulması ve tekrar insana hayatın verilmesi, yani insanın diriltilmesi ilk bakışta tezat gibi görünen olgulardır. Ama aslında derinlemesine düşünüldüğünde, birbirini tamamlayan olgular olması hasebiyle Kur'an'da yeniden diriliş konusu karşıt gibi görünen olgular üzerinden anlatılmakta ve bu olguların birbirlerinin peşi sıra nasıl vuku bulduklarına dikkatler çekilmektedir. Bu bağlamda yukarıdaki âyette yemyeşil bir ağacın nasıl ateşe dönüştüğü örneği verilmiştir.

Yukarıda verilen Yâ-Sin suresinde geçen yeşil ağacın ne tür bir ağaç olabileceğiyle ilgili farklı yorumları Mâtürîdî bizlere aktarır. Bazı yorumcular bu ağacı belirli bir ağaç türü ile sınırlandırırken bazıları da daha genel anlamda konuyu yorumlamıştır. İkinci yoruma göre tıpkı bir damla sudan tam bir canlı olma sürecinde insanın geçirdiği saf hâlar gibi her hangi bir ağacın geçirdiği saf hâlar insana anımsatılmaktadır. Yeşil hâliyle ağaç bir haz imkânı oluşturmakta; meyvesiyle, yapraklarıyla doğanın bir parçası olmasıyla çeşitli yararlar sağlamakta sonra da odun oluvermekte ve insanların yakacak imkânını sağlamaktadır. Böylece ağacın temel kaynağının su olduğu düşünülürse ateşi söndürebilen bir nesne ağacın temel bileşeni olduktan sonra kolayca yanıcı bir maddeye dönüşebilmektedir.¹⁰² Böylece imkânsız gibi görünen bir olgu belli bir süreçten sonra mümkün olmaktadır.

99 Secde 32.27.

100 Te'vilât 11/212.

101 Yâ-sin 36.80.

102 Te'vilât 12/114.

*"Gece de onlar için bir delildir. Biz ondan gündüzü sıyıp çekeriz de onlar karanlıklara gömülürler."*¹⁰³

Bitkilerden verilen örneklerin yanı sıra yeniden dirilişin zihinlerde somutlaşması için Kur'an'da gece gündüz örneği verilir. Geceleyin gündüzden, gün içinde geceden hiçbir eser kalmamasına rağmen zamanı geldiğinde gündüz bütün ihtişamıyla ortaya çıkmakta ve tüm canlılar için bir hayat kaynağı olmaktadır. Bu örnek de diğerleri gibi Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve tekrar diriltmenin Allah için kolay olduğunu göstermektedir.¹⁰⁴

*"Göklere ve yeri yaratan, onların benzerlerini yaratmaya kadir değil midir? Evet! Elbette kadirdir. O, her şeyi hakkıyla bilen yaratıcıdır."*¹⁰⁵

Şimdiye kadarki örneklerde insanın oluşmasına şahit olduğu ve bir varlığın nasıl karşıtı gibi görünen bir başka varlığa dönüştüğünü gösteren örnekler verildi. Bu âyette ise yer ve göğün hiçbir şey yokken yaratılması yeniden diriliş için bir delil olarak getirilmektedir. Mantıksal açıdan bir şeyi yoktan var eden bir varlığın ikinci bir defa yaratmaya güç yetirebilmesi öncelikle düşünülür.¹⁰⁶

*"Kendi yaratılışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkışıyor ve şu çürümüş kemikleri kim diriltecek? diyor. De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı gâyet iyi bilir."*¹⁰⁷

Âyette insanın kendi yaratılışı kendisine anımsatılıyor. Yaratılışı üzerinde yoğunlaşarak insanın yeniden diriliş üzerinde düşünmesi isteniyor. Yukarıdaki âyette kendi yaratılışını umursamayan ama yeniden diriliş aleyhine kanıt getirmeye çalışan bir insan portresi çiziliyor. Mâtürîdî böyle bir insanın üç konuda umursamaz olduğunu vurgular: İlk yaratılışına güç yetiren bir varlığın tekrar onu yaratmaya kadir olduğunu düşünmeme, ilk yaratılışının hikmetini anlamama ve yeniden dirilişin hikmetini kavramama.¹⁰⁸

Mâtürîdî farklı örneklerle anlatılan Allah'ın kudretinin büyüklüğü ve yeniden dirilişin insana kavratılmasıyla ilgili âyetlerin aynı zamanda yeniden dirilişi yaratacak gücün tek bir varlık olduğunu gös-

103 Yâ-Sîn 36.37-38; ayrıca bkz. Lokman 31.29.

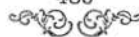
104 Te'vîlât 12/76.

105 Yâ-Sîn 36.81.

106 Te'vîlât 12/115.

107 Yâ-Sîn 36.79; ayrıca bkz. Vâkıa 56.62.

108 Te'vîlât 12/111.

terdiğini ifade eder. Çünkü her bir bitki türü benzer bir şekilde yerden çıkmakta ve tüm bitkiler benzer özellikler edinmektedir. Yeniden dirilişi sağlayan güç birden fazla olsaydı bu kadar uyumun olması mümkün olmayacaktı. Aşağıdaki âyette örnek olarak verildiği üzere kupkuru ve sert toprağı yara yara zayıf ve cılız bir bitkinin çıkıvermesi, Allah'ın kudretini ve yaratmasının hikmetle olduğunu gösterir.¹⁰⁹

*"Kupkuru gördüğün yeryüzünün, Biz ona su indirdiğimiz zaman harekete geçmesi, kabarması, Allah'ın varlığının belgelerindendir. Ona can veren Allah şüphesiz ölüleri de diriltir. Doğrusu O her şeye kadirdir."*¹¹⁰

Yukarıda verilen örnekler, toprakta biten farklı bitkiler, her birinin gelişim seyri ve insan hayatına olan farklı katkısı, gece ve gündüzün dönüşümü, yerin ve göğün yaratılması ve insanın kemale eriş süreci yaratıcının onlardan ve evrendeki her şeyden haberdar olduğunu gösterir. Böylece yapılan gizli-saklı ve açık hiçbir davranışın Allah'a gizli kalmayacağı ve mutlaka hesabının verileceği insana anımsatılıyor.¹¹¹ Dolayısıyla dünya hayatındaki emir ve yasaklar olsun, ahirete ilişkin bilgi olsun en üst düzeyde bilgi sahibi olarak yaratıcı tarafından verilen tüm bilgilerin iyice düşünülmesi ve ona göre davranması insandan istenir.¹¹²

Yeniden Dirilişin Ahlaki Temelleri

*"Sizi boşuna yarattığımızı ve bize tekrar döndürilmeyeceğinizi mi sandınız?"*¹¹³

Allah dünyadaki her şeyi insan için yaratmıştır. Bunun tek istisnası insanın insan için yaratılmamış olmasıdır. Yeniden diriliş olmadığı takdirde insanın ve diğer tüm varlıkların yaratılmış olması anlamsız olacaktır. Dahası, göklerde insanın henüz bilmediği sayısız gök cismi ve gezegen vardır. Kıyametten sonra dirilişin olmadığı düşünüldüğünde bunların hepsi anlamsız olacaktır. Oysa evrenin yaratıcısı anlamsız işler yapmaktan uzaktır.¹¹⁴ Bundan dolayı Allah insanlara şöyle hitap etmektedir:

109 Te'vîlât 13/138-139.

110 Fussilet 41.39; ayrıca bkz. Zuhuruf 43.11; Fatır 35.9; Rum 30.19; Hac 22.6-7.

111 Te'vîlât 12/76-77;12/115.

112 Te'vîlât 12/115.

113 Müminûn 23.115

114 Te'vîlât 12/112;7/71; 9/160.

"Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri biz boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır."¹¹⁵

Kur'an'da insanların sıklıkla gördüğü örnekler üzerinden yeniden diriliş konusu anlatılır. Özellikle, Yasin suresinde olduğu gibi yeniden diriliş konusu insana verilen nimetler, insanın onsuz kalamayacağı temel gıdalar ve su üzerinden işlenmektedir. Mâtürîdî bundan hareketle bu tür nimetlerin verilmiş olmasının sadece dirilmenin imkânına delil olmadığını, aynı zamanda dirilmenin olması gerektiğine de delil olduğunu ifade eder. Çünkü verilen bu kadar nimet karşısında insanların takınacağı tavır aynı olmayacağına göre, kimin şükreden kimin nankör olduğunun ayırt edilmesi ve bilinçli tercihlerin karşılık bulması lazımdır.¹¹⁶ Yeniden diriliş olmasaydı, dünya hayatında iyilik ve kötülük yapan, Allah'a dost ve Allah'a düşman olan arasında bir fark kalmaz; iyilikler ve kötülükler karşılık bulmazdı.¹¹⁷ Başka bir ifadeyle herhangi bir emir ve yasağa insanın muhatap olmaması düşünülemez. Dolayısıyla dünya hayatı bir imtihan olduğuna göre diriliş olacaktır ve herkes yaptığıının karşılığını alacaktır.¹¹⁸

Dirilişin Kanıtları Karşısında İnkârcıların Tepkisi

Yeniden dirilişe ilişkin getirilen onca delile rağmen yeniden dirilişi inkâr edenlerin psikolojik hâlleri Kur'an'da anlatılır. Öyle anlaşıyor ki bu kesim, ahiretle ilgili ilahî mesaj karşısında alaycı ve büyüklük taslayıcı tavırların yanı sıra hiçbir bilgiye dayanmadan inkâr etme ve yaratılış hikmetine aykırı talepte bulunma gibi sağduyuyla izah edilemeyecek tavırlar gösterirler.

"Onlara açıkça âyetlerimiz okunduğu zaman: Doğru sözlü iseniz atalarımızı getirin, demelerinden başka delilleri yoktur."¹¹⁹

Mâtürîdî müşriklerin bu talebini şöyle değerlendirir: Bu geçersiz bir delildir. Çünkü deliller ve âyetler öyle her insanın istek ve arzularına göre getirilmez. Allah'tan gelen deliller bir hikmete binaen gelir. Ayrıca mantıksal açıdan yanlış bir karşı delildir. Çünkü iddia sahibine düşen

¹¹⁵ Sa'd 38.22.

¹¹⁶ Te'vîlât 12/76-77; 13/332.

¹¹⁷ Te'vîlât 9/160.

¹¹⁸ Te'vîlât 12/76-77.

¹¹⁹ Câsiye 45.25; ayrıca bkz. Duhân 44.36.

haddizatında iddiasına delil olabilecek bir şey getirmesidir; muhatabın her talebini bir delille karşılamak, iddia sahibinin görevi değildir.¹²⁰

*"Hayır, sen şaşıyorsun. Hâlbuki onlar alay ediyorlar. Kendilerine öğüt verildiği vakit öğüt almazlar. ve bir mesajla muhatap olduklarında onu küçümserler"*¹²¹

Katâde (118/736), getirilen bunca kanıttan sonra inkârcıların öğüt almamalarını "Onlar sağır, dilsizler ve körlerdir"¹²² âyetiyle paralel bir şekilde ele alır. Bu âyette vurgulandığı gibi inkârcılar duyu organlarını doğru kullanmadıkları için getirilen deliller üzerine düşünmemişlerdir. Hatta inkârcıların getirilen tüm açıklamalarla inatlaşma ve getirilen delilleri alaya alması söz konusudur.¹²³

*"Ne? Ölüp toprak ve kemik yığını hâline geldikten sonra sahiden yenisinden dirilecek miyiz? Yani eski atalarımız da mı?"*¹²⁴

Mâtürîdî onların bu sözlerini inatlaşmalarının ve mesajı alaya almalarının bir ifadesi olarak görür. Onların bu tavrı ciddiyetten yoksun olduğu için devamında gelen Kur'an'ın cevabı ayrıntılı değil sadece "De ki: Elbette, hem de en perişan ve zavallı şekilde!"¹²⁵ şeklindedir.¹²⁶

*"Onlar ki beni hatırlatan her şeye karşı gözleri perdeliydi, dinleyemezlerdi de..."*¹²⁷

Mâtürîdî âyette geçen bilişsel kavramların çözümlenmesini önemli görür. Ona göre inkârın karanlığı kalpteki nurun yanı sıra göz, kulak, kalp ve diğer organların nurunu söndürür. Çünkü tüm organların özünde bir nur ve aydınlık vardır. Hakkı görmek ve dinlemek ile delilleri kabul etmek iki nurla mümkündür: Zahiri nur ve deruni nur. İnkâr, deruni nuru örter ve hakiki görmeyi engeller, böylece kişi ibret nazarıyla meselelere bakamaz olur. Bu durumda zahiri nurla da hakikatin ortaya çıkarılması engellenmiş olur. İman görmeyi ve duymayı sağlayan bir nur ve aydınlıktır. Hakikat görününceye dek tüm perdeleri kaldırır. Elde edilen bu hakikatle neyin güzel neyin çirkin

¹²⁰ Te'vîlât 5/46; 13/337.

¹²¹ Saffat 37.12-14.

¹²² Bakara 2.18.

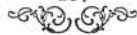
¹²³ Te'vîlât 12/129.

¹²⁴ Saffat 37.16-17; ayrıca bkz. Secde 32.10.

¹²⁵ Saffat 37.18.

¹²⁶ Te'vîlât 12/134.

¹²⁷ Kehf 18.101.

olduğu anlaşılır. Şöyle de açıklanabilir: İnsanın bir nesneyi görmesi gözlerinin ferine ve ışığın bulunmasına bağlıdır; birisi yoksa diğeri de işlemez olur. Zahiri ve batını nur da böyledir. İşte böyledir, bir şeyi bilmek ve hakikatine ulaşmak iki nurla mümkündür: Aklın (kalbin) nuru ve duyuların nuru. İman onları aydınlatır böylece kişi hakkı batıldan gerçek kanıtları sahtesinden ayırmış olur.¹²⁸

Dirilişin Keyfiyeti

*"Hepinizin yaratılması ve yeniden diriltilmesi tek bir can gibidir."*¹²⁹

Bu âyetin iniş sebebi olarak Kureyş'ten bir adamın Hz. Peygamber'e *"Allah bizi bir damla sudan sonra et parçasına sonra da ete ve kemiğe büründürerek aşama aşama yarattı. Şimdi sen Allah'ın tüm insanları aynı anda beraber yaratacağını söylüyorsun. Bu nasıl olur?"* sorusu gösterilir.¹³⁰

Mâtürîdî bu âyeti yorumlarken önemli bir noktaya dikkat çeker: İnsanları düşündüğümüzde onların bir anda pek çok işi beraber yapamamalarının sebebi ya acziyet, ya bilgisizlik ya da meşguliyettir. Allah kendisine acziyet getirecek tüm noksanlıklardan münezzehdir; hiçbir şey O'na gizli kalmaz ve hiçbir şey onu diğer bir şeyden meşgul kılmaz. Bu durumda O'nun için tüm insanları tekrar yaratmak ile bir insanı yaratmak arasında bir fark yoktur. Çünkü azlık da çokluk da O'nun "ol" sözüyle gerçekleşir.¹³¹

*"Bir şey yaratmak istediği zaman Onun yaptığı "Ol" demekten ibaretir. Hemen oluverir."*¹³²

Mâtürîdî bu âyeti yorumlarken âyette geçen *"kün (ol)"* ifadesini şöyle yorumlar: Sonsuza kadar olan her şeyin yaratılması *"kün"* ile, denildiğinde bundan K ve N seslerini anlamak gerekmez. Âyette bu seslerin verilmiş olması yaratmanın Allah için ne kadar kolay ve hızlı olduğunu gösterir. Özellikle bu seslerin en hafif ve söylenmesi en kolay seslerden olduğu düşünüldüğünde konu daha da anlaşılmış olur. Başka bir ifadeyle *kün* demek insanlara ne kadar kolay geliyorsa, evrendeki

128 *Ta'vîlât* 13/105-108.

129 *Lokmân* 31.28

130 *Ta'vîlât* 11/250.

131 *Ta'vîlât* 11/250.

132 *Yâ-Sîn* 36.82.

her şeyi yaratmak dolayısıyla ölüm sonrası dirilişi, cennet ve cehennem yaratmak da o kadar kolaydır.¹³³

*“Gün gelecek âyetlerimizi inkâr edenleri bir ateşe sokacağız; derileri piştikçe, acıyı duysunlar diye derilerini bir başkasıyla değiştireceğiz.”*¹³⁴

İslam düşüncesinde haşr-i cismani ve haşr-i ruhani meselesi, başka bir ifadeyle yeniden dirilişin sadece ruh ile mi yoksa hem beden hem de ruh ile mi; bedenle olacaksa mevcut bedenle mi yoksa başka bir bedenle mi olacağı konusu sık bir şekilde tartışılan bir konudur.

Mâtürîdî'ye göre âyetle belirtilen derinin değiştirilmesi bedenın yenilenmesinden başka bir anlamı ifade etmez, daha net bir ifadeyle ilk beden yanarak işlevsiz hâle gelince yenilenir. Mâtürîdî bedenın aynı beden olması konusunda ısrarcı davranır, dolayısıyla bedendeki değişimi bedenın kendisinin (aynının) değişimi olarak değil bedenın dönüşümü olarak düşünür. Dil açısından konuyu temellendirmek için bir örnek verir: “Şu adam değişti” denildiğinde, özüyle değiştiği değil, renkten renge girmesi ve bir başka hâle bürünmesi kastedilir. O açıdan, düşünöre göre değişim bedenın özüyle ilgili değil, vasıflarıyla ilgilidir. Bundan hareketle ölüm sonrası dirilmenin bedenın yenilenmesi olarak düşünölmesi gerektiği sonucuna varır. Kur'an'ın yeniden dirilişi “yeni bir yaratma olarak”¹³⁵ ifade etmesinin de böyle anlaşılması gerektiğini vurgular.¹³⁶

Mâtürîdî yeniden dirilişin keyfiyeti konusunda farklı görüşlerin olduğunu belirttikten sonra kimi düşünörlerin ruh ile dirilişi savındığını kimisinin de beden ile dirilişi savındığını belirtir.

Felsefecilerin ruh yerine nefis kavramını, ruhanî cevher veya basit cevher kavramını kullandıklarını da anımsatan Mâtürîdî, ruh ile dirilişi savunanların görüşlerini şöyle özetler:

Yaşam süreci boyunca beden ve ruh beraberdir. Ruh saydam (*latif*) bir cevher olarak bedende yer edinir. Beden ruh için bir engeldir, başka bir ifadeyle ruhun bedende yer edinmesi, böylece ruhun zapt u rabt alınması muhtemel seçeneklerin yapılabilmesinin koşullarının kalkmasını beraberinde getirir. Uyku durumu dünya hayatındaki ve

133 *Te'vîlât* 12/115.

134 *Nisâ* 4.56.

135 *Kaf* 50.15; *Ra'd* 13.5.

136 *Te'vîlât* 12/274.

ahiretteki ruhun fonksiyonunu düşünmemiz için güzel bir örnektir. Kur'an'ın "Allah, ölenin ölüm zamanı gelince, ölmeyenin de uykusunda iken canlarını alır da ölümüne hükmettiği canı tutar, ötekini muayyen bir vakte kadar bırakır"¹³⁷ âyetinden de anlaşıldığı gibi nefis, uyku esnasında bedenden ayrılır. Uyku esnasında organlar yerinde durduğu hâlde bedenın algı fonksiyonu biter, ancak bu fonksiyon ruh cevheri üzerinden devam eder. Bunun içindir ki uykuda olmasına rağmen kişi hiç gitmediği uzak diyarlara gider ve hayatında hiç çıkamayacağı yüksek yerlere ulaşır. Hatta uyandığında sanki oraları görmüş gibi onlardan bahseder. Bu örnek bedenden ayrılan ruhın imkânının ne kadar genişlediğini gösterir. Çünkü uyku hâlinde görüldüğü üzere ruh bedenden ayrıldığında bedende olduğundan çok daha fazla görüyor, duyuyor ve düşünüyor. Beslenmesi kendinde olan tüm cevherlerin ve yaşamı belli bir nesneye bağımlı olmayan tüm cevherlerin durumu böyledir. Ruh bedende beliren ve tüm kısımlarına yayılan yetilerdir (kuvve). Ruh bedenden ayrılınca, ölüm sonrasında bu dünya hayatında bedenın kısımlarında etkinliğini sürdüren yetiler ruhın bir özelliği olarak varlığını daha geniş bir şekilde devam ettirir. Ruh ahirette nimetlerin ihsanı anında en mükemmel şekliyle beden gibi arızî bir kısıtlayıcının etkisine uğramadan Allah'ın ihsanına mazhar olur. Hz. Peygamber'in "Gözün görmediği kulağın işitmediği insanın aklından geçmeyen"¹³⁸ olarak cennetteki nimetleri betimlemesi sadece ruhın bu nimetleri kavrayabileceğini gösterir. Ahiretteki nimetlerin lezzeti ruhanidir, dünya hayatında olduğu gibi göz ve kulak ve diğer duyu organların mevcudiyetiyle değildir. Bedenin lezzet alması tad ve damakladır, renk ve gözlemdir. Oysa cennetteki durum farklıdır, orada haz duymak ruhlardır. Bundan dolayıdır ki bedenle yapılan ibadetler cennette yapılmaz; hamd ve sena, yüceltme ve marifet gibi ruhani ibadetler yapılır. Hatta bedensel engeller kalktığı için bu ibadetler artar. Bundan dolayı dünya hayatındaki görme anlamında, Allah'ın gözle görülmesi gerçekleşmeyecektir.¹³⁹

Haşr-i ruhaniyi savunanlardan bir kısmı, ruhani özün ölüm sırasında yok olmayacağını düşünür. Onlara göre dirilme ruhın bedenden ayrılması ve ruhani özün baki kalmasıdır. Bir kısmı ise ruhın ölüm

137 Zümer 39.42.

138 Buhârî, "Bedü'l-Halk" 8; Müslim, "Cennet" 2.

139 *Te'vilât* 3/279-281.

sırasında yok olacağını ve ölüm sonrasında geçmişteki şekliyle tekrar dirileceğini düşünür. Bu kesim, bir şeyin aslı yok olmadan yenilenmesinden söz edilemeyeceğini düşüncelerine gerekçe gösterir.¹⁴⁰

Haşr-i cismaniyi savunanlar ise, mevcut bedenın dünya hayatında bitmek-tükenmek gibi sıkıntılarla karşı karşıya olduğunu, bundan dolayı da latif cevherlerin, başka bir ifadeyle ruhani algılayış ve kavrayışın engellerle karşılaştığını ancak bedendeki bu sıkıntıların kalkmasıyla ruhani kavrayışın tüm yetkinliğiyle beden üzerinden ortaya çıkacağını savunur. Bu kesim prensip olarak ruhsal donanımı mükemmel gördüğü gibi canlılığını yitirmek özelliğı dışarda tutulursa bedeni de ideal bulur. Bedenin kusursuzluğunu savunmak için de insanın en güzel şekilde yaratıldığını ve Allah'ın insanoğluna ihsan ettiğı yetkinliğı ifade eden âyetlere göndermede bulunur.¹⁴¹ Onlara göre insanın kalıcı olarak diriltilmesiyle eşyanın hakikatini ve ıgyüzünü kavramalarını engelleyen sebepler de kalkmış olacaktır. Böylece insanlar kendi aslı bedenleriyle dirilmiş olacaklar ve ruhani cevherlerini taşıyan bedenleriyle birlikte kendilerine vaat edilen nimetlere kavuşacaklar. Olumsuz özelliklerinin kalkmasıyla, yani bitmek-tükenmek, ölmek ve diğer sıkıntı verici ihtimallerin kalkmasıyla beden, ruhani bir varlık gibi meselelerin ıgyüzünü bilen, saf iyi ve ideal bir kimliğe kavuşur. Bu kesime göre aslında ihsan edilen nimetlere mazhar olmak dünya hayatındaki gibi yarar edinme ve beslenme amaçlı değildir, doğal istek (*sehevât*) ve hazların doyumu (*lezzât*) amaçlıdır. Bu tam da ruhun ve bedenın uyumunu ifade eder. Böyle bir kimliğe kavuşan bedenın salt ruhani bir varlığa göre kalıcı olması öncelikle düşünülür. Çünkü dünya hayatında da ruhani bir varlığın hayatiyeti ve sürekliliğı beden sayesinde. Dünya hayatında, beden arizi sıkıntılarla karşılaştığında beslenmek canlılığı ve ruhun korunmasını sağlıyordu. Nimetlerin ihsanı sürecinde insanın beslenme gereksinimi olmayacaktır. Beslenme yerine doğal isteklerin tatmini ve hazların tatmini söz konusu olacaktır.¹⁴² Bu da, onlara göre, bedenın bitmek-tükenmek gibi korkularla karşılaşmayan ve beslenme gereksinimi duymayan mükemmel bir hâle kavuşması anlamına gelir.

140 *Te'vilât* 3/279-281.

141 Bkz. *Tîn* 95.4; *İsrâ* 17.70; *İnsan* 76.28.

142 *Te'vilât* 3/284.

Yeniden dirilişin olacağını haber veren âyetler de düşünüldüğünde haşr-i cismânîyi savunmak Mâtürîdî'ye göre en doğru görüştür.¹⁴³ Örneğin Yasin suresinde diriliş aleyhine getirilen çürümüş kemikler darb-ı meseli bedenle ilgilidir ve âyet getirilen itiraza karşılık insanın ilk yaratılışına dikkat çekmekte ve bedeninin geçirdiği saf hâlar üzerine düşünülmelerini istemektedir.¹⁴⁴ Dolayısıyla muhatapların inkârı ruhla değil bedenle dirilişle ilgilidir. Âyetlerde onların bu inkârına karşılık bedenle dirilmeye ilişkin delil getirilmektedir. Çünkü latif varlıkların tekrar tekrar meydana gelmesi şahit olunan bir durumdur. Örneğin gece-gündüz, aydınlık-karanlık birer latif varlıklardır. İnsanlar bunların dönüşümüne defalarca tanık olmuşlardır.¹⁴⁵ Dolayısıyla onlar için asıl problem latif bir varlık olarak ruhun tekrar dirilişi değil beden gibi somut bir varlığın tekrar dirilişidir.

Şurası Mâtürîdî açısından dikkat çekicidir ki Allah, insanları haz alan ve acıyla karşı karşıya kalan varlıklar olarak yarattı ve ahirette karşılaşacakları benzer şeylerle müjdelemekte ve tehdit etmektedir. Ruhsal olarak olsun bedensel olarak olsun karşılaştıkları sıkıntı ve refah, onları sevindirmekte veya üzmektedir. Sevinç ve üzüntü, acı veya haz üzerine kurulu iki temel unsurdur. Bunun içinde ölüm sonrasına ilişkin vaat, acı ve haz veren şeyler üzerinden yapılmaktadır. Bedenin bu şekilde yaratılmış olmasının hikmeti de bu olsa gerektir. Haz ve acı insanın doğal yapısından olduğu için, müjdesi verilen ve korkunçluğu belirtilen mesajda daha çok anlaşılmış olur. Çünkü ahirete ilişkin verilen haberlerde bildirilen sevindirecek bir şeye karşı arzu duymak ve üzülmeye sebebiyet verecek bir şeyden kaçınmak, onları düşünebilmekle mümkündür. Bedenin dünya hayatında benzeriyle haz ve acı duyması, vaat edilenlerin anlaşılmasını da kolaylaştırmaktadır.¹⁴⁶

Mâtürîdî konuyla ilgili değişik görüşleri aktardıktan sonra konuyu şöyle bağlar: Hem Kur'an'daki âyetler hem akıl açısından yeniden dirilmenin keyfiyeti üzerine düşünüldüğünde, bedenle dirilmeyi savunmak daha doğrudur. Allah bu konunun hakikatini en iyi bilendir. Başarı Allah'tandır.¹⁴⁷

143 Bkz. Hac 22.5; İsrâ 17.49; Yasin 36.78-79.

144 *Te'vilât* 12/113.

145 *Te'vilât* 3/285.

146 *Te'vilât* 3/285.

147 *Te'vilât* 3/285.

Yerin ve Göğün Kurulması

*"O gün yer başka bir yere, gökler başka göklere dönüştürülecek ve gücüne karşı durulamaz olan Allah'ın huzuruna toplanacaklardır."*¹⁴⁸

Bu âyetle ilgili olarak Mâtürîdî, iki yorumun yapılabileceğini söyler: İlki, söz konusu olan yeryüzünün değil yeryüzü halkının, yani insanların değiştirilmesidir. Nitekim Kur'an'da böyle bir ifade tarzının örnekleri çoktur. Örneğin Hz. Yusuf'un kıssasında kardeşleri "İçinde bulunduğumuz kasabaya sor"¹⁴⁹ derken kasaba halkını kastetmişlerdir. Buna göre âyet, ya şu anki durumdan farklı olarak insanların Allah'a teslim olmuş bir hâle dönüşmesini ya da iman sahiplerinin sürekli nimetlerle mükâfatlandırılmasını ve inkârcıların hak ettikleri azaba duçar olmalarını ifade eder. İkinci yoruma göre ise değiştirilecek olan, yeryüzünün ve göklerin kendisidir. Bu yoruma göre mevcut yeryüzü özellikleri itibarıyla değişecektir ya da başka bir yeryüzü insanlar için mesken kılınacaktır ki bu durumda cennet ve cehennem başka bir yerde olduğunu söylemiş oluruz. Özelliklerinin değiştirilmesi suretiyle yeryüzünün kıyamet sonrasında insanlar için mekân olacağını savunanlar, kıyametin uzun bir süreç içinde gerçekleşeceğini ileri sürer. Bu yorum sahipleri kıyamet sürecinde gerçekleşecek fiziksel değişimi ifade eden âyetleri referans göstererek bu değişim sürecinin sonunda mevcut dünya ve gökyüzünün kıyamet sonrasında insanların ceza ve mükâfatlarını alabileceği uygun bir yurt hâline geleceğini kabul ederler.¹⁵⁰

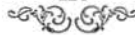
Mâtürîdî ise evrende meydana gelecek fiziksel değişimi mevcut dünyanın dönüşümü olarak değil bu dünyanın yok olmasının aşamaları olarak ele alır. Bu yüzden göğün yarılmaması, dağların dağılması ve toz duman olmasını ifade eden âyetleri referans göstererek bu dünyanın ve göğün süreç içinde yok olacağını ve yeni bir mekânın yaratılacağını savunur.¹⁵¹ Şu âyeti de bu şekilde açıklar:

148 İbrahim 14.48.

149 Yûsuf 12.82.

150 *Ta'vîlât* 7/524; ayrıca bkz. 10.243.

151 *Ta'vîlât* 9/330; ayrıca bkz. 10.243.

"O Gün gökleri sayfaları dürer gibi düreceğiz; âlemi ilk kez nasıl yarattıysak onu yeniden yine öyle yaratacağız." ¹⁵²

HESAP GÜNÜ

Hesap günü Kur'an'da çeşitli isimlerle zikredilir. Bu isimler hesap gününün ayrı özelliklerine dikkat çekmesi açısından önemlidir. Bu isimleri şöyle sıralayabiliriz: *Yevmü'd-din* (din günü), ¹⁵³ *yevmü'l-kıyame* (kıyamet günü, duruşma günü), ¹⁵⁴ *yevmü't-telâk* (buluşma günü) ¹⁵⁵ *yevmü'l-âzife* (yaklaşmakta olan gün) ¹⁵⁶ *yevmü't-tenâd* (karşılıklı seslenişleri yankılandığı gün, azabı görenlerin kaçmaya teşebbüs ettikleri gün) ¹⁵⁷ *darü'l-karâr* (karar yeri) ¹⁵⁸ *yevmü'l-fasl* (haklı batıldan ayıran gün) ¹⁵⁹ *yevmü'l-cem'* (toplanma günü) ¹⁶⁰ *teğâbûn* (kâr ve zarar günü). ¹⁶¹

Haşr: Toplanma ve Ayrılma Günü

"Kıyamet kopacağı gün, işte o gün birbirlerinden ayrılacaklardır." ¹⁶²

Kur'an'ın "*Sizi bir arada toplayacağı gün*" ¹⁶³ âyetinde bu gün toplanma günü, yukarıdaki âyette ise ayrılma günü olarak tanımlanmıştır. Dirilişin ve toplanmanın ilk aşamasında bu bir toplanma günüdür. Hesap verecekler ebedi olarak bir arada bulunmayacak, "*Bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemdedir*" ¹⁶⁴ âyetinde ifade edildiği gibi insanlar birbirinden ayrılacaktır. Dolayısıyla belli bir durum ve zaman açısından bu bir toplanma günü iken belli bir durum ve zaman açısından ayrılma günüdür. Mâtürîdî bu görüşün doğru olduğunu söyler. ¹⁶⁵ Yorumcular-

152 Enbiyâ 21.104

153 Örnek olarak bkz. Fatıha 1.4; Hicr 15.35.

154 Hud 11.98. Câsiye 45.17.

155 Mümin 40.15; bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi insanın kendi ameliyle buluşmasından dolayıdır. bkz. *Tâ'vîlât* 13/25.

156 Mümin 40.18; bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi yakın olasından dolayıdır. Arapçada yarın veya daha yakın zaman için kullanılır. bkz. *Tâ'vîlât* 13/29.

157 Mümin 40.32; anlamı için bkz. *Tâ'vîlât* 13/48.

158 Mümin 40.39.

159 Duhan 44.40; Saffat 21; Yasin 36.59; anlamı için bkz. *Tâ'vîlât* 13.309 ve 12.98.

160 Şurâ 42.7.

161 Teğâbûn 64.9.

162 Rum 30. 14

163 Teğâbûn 64.9.

164 Şurâ 42:7

165 *Tâ'vîlât* 11/164-165.

dan bazıları âyette geçen ayrılmayı şöyle te'vil ederler: Dünya hayatında bir arada bulunuyorken o gün ibadet eden ve ibadet edilen, tabi olan ve tabi olunan bir birinden ayrılacaklardır. Bu yoruma uygun olarak şu âyeti gösterirler:

*"Sonra kıyamet günü birbirinizi tanımazlıktan geleceksiniz."*¹⁶⁶

*"O gün onlar, ortaya çıkarlar. Hiçbir şeyleri Allah'a gizli kalmaz. Kimindir bugün mülk? Vahid, Kahhar olan Allah'ın."*¹⁶⁷

Allah, insanları dirilttiği zaman onlara *"Kimindir bugün mülk?"* diye sorar. Her ne kadar dünya hayatında insanların bir kısmı Allah'ı inkâr ediyorsa da veya kendilerini ilah ve mülk sahipleri olarak görüyorlarsa da, o gün herkes dünyanın mülkü de ahiretin mülkü de kâhhar olan Allah'ındır,¹⁶⁸ diyeceklerdir.¹⁶⁹

*"Ve hepsi sıra sıra Rabbinin huzuruna çıkarılmışlardır: Andolsun ki sizi ilk defasında yarattığımız şekilde bize geldiniz. Oysa size vâdedilenlerin tahakkuk edeceği bir zaman tayin etmediğimizi sanıyordunuz, değil mi?"*¹⁷⁰

Âyette geçen sıra sıra (*saffin*) kelimesi için bazı âlimler 'toplularak' anlamını bazıları da 'herkes hak ettiği grup içerisinde' anlamını vermişlerdir. Allah'ın huzuruna çıkmak ile ilgili olarak denilebilir ki; aslında her zaman insanlar Allah'a arz olunmuş vaziyettedir. Çünkü Allah her yaptıklarını bilir. Ancak hesap gününde farklı olarak tüm insanlar Allah'ın kudretini, birliğini ve yeniden dirilişi ikrar edecektir.¹⁷¹

*"Yeryüzü, Rabbinin nûru ile aydınlanır, kitap konulur, peygamberler ve şahitler getirilir ve aralarında hakkaniyetle hüküm verilir. Onlara asla zulmedilmez."*¹⁷²

Allah'ın zatından kaynaklı maddi bir nur olamayacağına göre bu âyette geçen Allah'ın nuru ifadesini yorumlamak gerekecektir. Mâtürîdî'ye göre *"Rabbi'nin nuru"* ifadesini Kur'an'ın başka yerinde geçen *"Rabbinin nimeti"*¹⁷³ olarak anlamak mümkündür. Allah'ın nurunu Allah'ın adaleti olarak yorumlayanlar da olmuştur. Yerin nurlan-

166 Ankebût 29:25.

167 Mümin 40:17.

168 Mümin 40:17.

169 Te'vîlât 13/28.

170 Kehf 18:48.

171 Te'vîlât 9/67.

172 Zümer 39:69.

173 Kalem 68:2.

dırılması ifadesinden ise göklerde ve yerlerde meydana gelecek fiziki ve her türlü değişikliği anlamak mümkündür. "O gün yer başka bir yere, gökler, başka göklere dönüştürülecek" ¹⁷⁴ âyeti bağlamında düşünüldüğünde, yerin aydınlanması daha açık bir şekilde anlaşılır. Yerin aydınlanması ifadesiyle anlaşılacak bir diğer anlam ise şudur: Yeniden dirilişle birlikte gerçeği anlamamızı engelleyen her türlü perde kalkmış olacaktır. Bu dünyada gerçek ve yanlış iç içe karışmış vaziyette olabiliyorken, ahirette her şey apaçık olacaktır. "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar" ¹⁷⁵, "Dönüşünüz O'nadır" ¹⁷⁶, "O'na döndürüleceksiniz" ¹⁷⁷ ve "O gün mülk Allah'ındır" ¹⁷⁸ âyetlerinde ifade edildiği gibi dönüş Allah'a olacak ve herkes tevhit hakikatini seslendirecektir. Ayrıca dünya hayatında Allah'a karşı isyan olabiliyorken o gün Allah'a sadece itaat vardır. Bu da Allah'ın yeri aydınlatması anlamına gelir. ¹⁷⁹

Âyette geçen "Kitap konulur" ifadesini "Mizan konulur" ¹⁸⁰ âyeti gibi düşünerek kitabı mizan olarak düşünmek mümkün olduğu gibi kitap ve mizanı ayrı ayrı düşünerek insanın yaptığı her türlü iyilik ve kötülüğün kaydedildiği kitap olarak düşünmek de mümkündür. ¹⁸¹

Mizân: Adalet Terazileri

"O gün hiçbir kimse en ufak bir haksızlığa uğramaz. Siz orada ancak yaptıklarınızın karşılığını alırsınız." ¹⁸²

Mâtürîdî, zulüm kelimesini, yaygın bir ifadeyle, bir şeyi konulması gereken yerin dışına koymak olarak tanımladıktan sonra bu tanıma uygun yorumda bulunur: O gün Allah hiç kimseyi hak ettiği konumunun dışına koymayacaktır. Herkesi dünyada edindiği konuma göre yerleştirecektir. Ayrıca aşağıdaki âyetten de anlaşıldığı üzere, zulüm kelimesi kısmak anlamına da gelir; dolayısıyla hesap günü hiç

174 İbrahim 14.48.

175 İbrahim 14.21

176 Mâide 5.18; Şura 42.10

177 Bakara 2.245; Yûnus 10.56.

178 Hac 22.56.

179 Te'vîlât 12/371-375.

180 Rahman 55.7.

181 Te'vîlât 12/375.

182 Yâ-Sîn 36.54.

kimsenin amelinden bir kısma söz konusu olamayacaktır ve hiç kimsenin yükü başkasına taşıtılmayacaktır.¹⁸³

*"O gün tartı haktır. Kimin tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin de tartıları hafif gelirse, işte onlar, âyetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı kendilerini ziyana sokanlardır."*¹⁸⁴

Hesap günü kurulacak adalet terazilerinin mahiyetiyle ilgili Mâtürîdî'nin aktardığı görüşler iki gruba ayrılabilir. Birinci gruba göre kurulacak teraziler dünyadaki teraziler gibi somut terazilerdir, hatta iki kefeli terazilerdir. Ancak dünyadaki terazilerde ihtiyaç, cehalet ve haksızlık yapma isteği gibi sebeplerden dolayı hakkın yerini bulmaması mümkün olurken, adalet terazilerinde hiçbir eksiklik ve fazlalık söz konusu olmayacağından tüm iyilikler ve kötülükler karşılığını bulacaktır. Hasan Basrî'nin bu görüşü savunduğu aktarılır. Mâtürîdî iki kefeli bir terazi düşüncesinin yanlış olduğunu belirtir. Terazinin her defasında bir kefesinin iman ehli veya inkâr ehli için ağır geleceğini dolayısıyla bu yorumun kabul edilemeyeceğini belirtir. İkinci grup ise, Mâtürîdî'nin ifadesiyle ehl-i te'vîl (yorum ehli), terazileri soyut bir olgu olarak ele alır. Terazilerin adaletin kendisi olarak anlaşılması gerektiğini savunur. Dünyada nasıl ki ölçü ve tartı terazilerle yapılıyorsa ve insanların mükteseppleri ona göre belirleniyorsa ahirette de hiçbir iyiliğin eksiltilmediği, hiçbir suçun artırılmadığı ve her suçun mutlaka karşılığını bulacağı adalet gerçekleşecektir. Dolayısıyla terazi ifadesi temsili olarak adaleti ifade eder. Terazinin adaletle aynı anlamı taşıdığını savunanlar şu âyeti gerekçe gösterirler:

*"Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Artık kimseye, hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getiririz. Hesap gören olarak biz yeteriz."*¹⁸⁵

Hesap gününün terazisini ayrıca hak olarak veya kitap olarak yorumlayanlar da olmuştur. Her ne kadar Mâtürîdî bir tercihte bulunmadan Allah tartıyla ne kastettiğini en iyi bilendir, dese de hemen sonraki ifadelerde ısrarcı olduğu bir noktayı şu şekilde vurgular: Tartısının ağır gelmesi veya hafif gelmesi ifadesi temsili bir ifadedir, gerçek anlamıyla değildir. Amellerin ağır olması doğru eylemlere ilişkin kararlılığı, hafif

183 Te'vîlât 12/95.

184 A'râf 7.8-9.

185 Enbiyâ 21.48.

olması ise bu eylemlere ilişkin gevşekliliği gösterir. Mâtürîdî getirdiği bu yorumu desteklemek üzere Kur'an'ın temsili anlatımının yer aldığı şu âyetlere göndermede bulunur:¹⁸⁶

*"Görmedin mi Allah nasıl bir misal getirdi: Güzel bir sözü, kökü (yerde) sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca (benzetti)."*¹⁸⁷

*"Kötü bir sözün misali, gövdesi yerden koparılmış, o yüzden ayakta durma imkânı olmayan (kötü) bir ağaca benzer."*¹⁸⁸

*"Verimli yöre, Allah'ın izni ile ürünü cömertçe verir. Kıraç yöre ise cılız ürün verir."*¹⁸⁹

*"İnkâr edenlere gelince, onların amelleri, ıssız çöllerdeki serap gibidir ki susayan onu su zanneder"*¹⁹⁰

Kitabın Verilmesi

*"Kitabını oku! Bugün sana hesap sorucu olarak kendi nefsin yeter."*¹⁹¹

Mâtürîdî'ye göre bu âyetle geçen kitap kavramını, gerçeği insanlara aktarması hasebiyle Kur'an olarak değerlendirmek mümkün olduğu gibi melekler tarafından her bir insanın iyi ve kötü amellerinin tutulduğu kayıt olarak düşünmek de mümkündür. Âyetle geçen yazıya geçirme (*istinsâh*) kelimesiyle ilgili olarak Mâtürîdî pek çok görüş aktarır. Âlimlerin bir kısmı insanın yaptığı eylemlerin peşi sıra meleklerin yazdığı kaydın âyetle kastedildiğini belirtirken bir kısmı da ezelde yazılmış olan levh-i mahfuz veya Allah katındaki diğer kayıtların kastedildiğini savunmuşlardır. Mâtürîdî'ye göre aşağıdaki âyetten de anlaşılacağı üzere dünya hayatında yapılan eylemlere şahit olarak getirilecek olan kayıt insanın yaptığı eylemlerin peşi sıra yazılmış olan kitap olmalıdır. Zira eylem öncesi bir kitap değil eylemlerin peşi sıra yazılan bir kitap ancak delil olabilir. Aşağıdaki âyetin de bu bağlamda değerlendirilmesi gerekir.¹⁹²

186 Te'vîlât 5/293-295; 9.288.

187 İbrahim 14. 24.

188 İbrahim 14.25.

189 A'râf 7.58.

190 Nûr 24.39.

191 İsrâ 17.14.

192 Te'vîlât 13/341.

"Öte yandan, Biz her insanın kaderini (kendî) boynuna dolamışızdır; öyle ki Kıyamet günü onun önüne, her şeyi açık açık kaydedilmiş bulacağı bir kitap çıkaracağız."¹⁹³

Kur'an'ın pek çok âyetinden anlaşılıyor ki hesap günü iman ehline sağdan, inkâr ehline soldan kitapları verilecektir. Mâtürîdî verilecek olan kitabın hesap beyanı (*hisâb*) olarak anlaşılabilceği gibi melekler tarafından yazılan kitap olarak da düşünölebileceğini belirtir.¹⁹⁴

Kitabı Sağından Verilenler

"Kitabı sağ tarafından verilen: Alın, kitabımı okuyun; doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum, der."¹⁹⁵

"İman edip doğru ve salih amel yapanlara gelince, Rableri onları rahmetine kabul edecektir; işte bu (onların) bariz üstünlükleri olacaktır!"¹⁹⁶

Mâtürîdî bu âyeti tefsir ederken iman etmeyi, inanılması ve tasdik edilmesi gerekenlerin tümüne inanmak olarak; salih ameli ise akl-ı selimin (*hikmet*) zorunlu gördüğü yararlı işler olarak açıklar. İman eden ve salih amel işleyenler âyetle rahmetle müjdelenmektedir, başka bir ifadeyle cennete girecekleri bildirilmektedir.¹⁹⁷

Kitabı Solundan Verilenler

"Kitabı sol eline tutuşturulanlara gelince, 'Eyvah!' diye feryad edecek, 'Keşke kitabım bana gösterilmeseydi.'¹⁹⁸

"Kitap ortaya konmuştur: Suçluların, onda yazılı olanlardan korkmuş olduklarını görürsün. 'Vay hâlimize! derler, bu nasıl kitapmış! Küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!' Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez."¹⁹⁹

Kitapları kendilerine verilince inkârcılar ilkin yemin ederek Allah'a ortak koşmadıklarını söyleyerek yaptıklarını gizlemeye çalışacaklardır. Dünya hayatında takındıkları inkârcı tavırlarını ve işledikleri

193 İsrâ 17.13.

194 Te'vîlât 9/69.

195 Hakka 69.19-20.

196 Câsiye 45.30.

197 Te'vîlât 13/338.

198 Hakka 69.25.

199 Kehf 18.49.

İleri "Biz ortak koşanlardan değildik"²⁰⁰ diyerek inançlarını inkâr eleri üzerine Allah, yaptıkları şeyleri anlatınak üzere organlarının uşmasına izin verecektir:

*"O gün ağızlarına mühür vuracağız, fakat elleri dile gelecek ve ayakları yapmış oldukları her şeye tanıklık edecektir."*²⁰¹

*"Derilerine soracaklar: "Neden aleyhimize tanıklık yaptınız?" Onlar da: "Her şeye konuşma imkânı veren Allah, bize (de) vermiştir."*²⁰²

Mâtürîdî bu âyetleri aktardıktan sonra organlar nasıl konuşur? usuna cevap olmak üzere şunları söyler: Dil kendisinden dolayı nuşma yetisine sahip değildir. Allah'ın bir lütfu olarak bu yeti dil-yaratıldığı için dil ile konuşulabiliyor. Hangi organda bu yetenek ratılsaydı o organ bu yeteneğe sahip olurdu. Şayet dil kendisinden ynaklı olarak konuşma yeteneğine sahip olsaydı her dil sahibinin ko-şabilmesi gerekirdi. Aynı durum diğer organlar için de geçerlidir.²⁰³

Yaptıkları her şeyin apaçık olarak kaydedildiğini görünce mazeret 'durmaya başlayacaklar. Bunun bir örneği olarak da dünyada kaldık-rı sürenin azlığını mazeret göstereceklerdir.²⁰⁴ Ancak onlardan hiçbir azeret kabul edilmeyecektir.²⁰⁵

Gerçeğin artık inkâr edilemeyeceğini ve hiçbir mazeretin kabul lilemediğini görünce yaptıklarını itiraf edecek, pişmanlıklarını dile ge-recekler:

*"Feki, günahlarımızı itiraf ettiğimiz şu anda bir kurtuluş yolu yok mudur?"*²⁰⁶

Âyette geçen itirafın konusuyla ilgili Mâtürîdî iki yorumun yapı-ılabileceğini söyler:²⁰⁷ Birincisi, dünya hayatında inkâr etmiş oldukları emel esaslardır, yani Allah'ın kudreti, yeniden diriliş ve diğer esaslar-ır. İkincisi ise, onlar Mülk suresinde ifade edilen günahlarını, yani reygamberlere uymadıklarını itiraf edeceklerdir.²⁰⁸

²⁰⁰ En'âm 6.23; ayrıca bkz. Mücadele 58.18.

²⁰¹ Yâ-Sîn 36.65; ayrıca bkz. Nûr 24.24.

²⁰² Fussilet 41.20-21.

²⁰³ Te'vîlât 12/102.

²⁰⁴ Rûm 30.55.

²⁰⁵ Rûm 30.57.

²⁰⁶ Mümin 40.11.

²⁰⁷ Te'vîlât 13/21.

²⁰⁸ Bkz. Mülk 67.8-9.

"Rabbimiz! Gördük duyduk, şimdi bizi geri gönder de, iyi işler yapalım, artık kesin olarak inandık."²⁰⁹

İnkârcıların üzüntü ve pişman olma hâllerinin bu âyette betimlendiğine dikkat çeken Mâtürîdî, "O gün inkârcılar 'Ya Rabbi delilleriyle apaçık bir şekilde gerçeği görmüş olduk ve kabul ettik, bizi sınanmak üzere tekrar dünyaya döndür ki iyi işler yapalım'" şeklinde âyeti açıklar.²¹⁰

"Yüklerini sırtlarına yüklenmiş olarak: 'Kaybettiklerimizden ötürü yazıklar olsun bize!' dediler. Ne kötü şeyler yüklenip taşıyorlar!"²¹¹

Sorgu Anında Diyaloglar

"O gün, korunanların dışında, dostlar birbirlerine düşman olacaklar."²¹²

Kur'an'da ahiretteki sorgu ortamı anlatılırken dünya hayatında birbirlerine dost olmalarına rağmen inkârcıların o gün birbirlerine düşman olacakları vurgulanır. Hz. İbrahim'in kendi dönemindeki inkârcılarla yaptığı diyalog bu âyetin daha iyi anlaşılmasını sağlamakta; sosyal çevre ve dostluğun insanı akl-ı selim karşısında nasıl edilgen bir duruma düşürebildiğini göstermektedir:

"(İbrahim onlara) dedi ki: Siz, sırf aranızdaki dünya hayatına has muhabbet uğruna Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet günü birbirinizi tanımazlıktan gelecek ve birbirinize lânet okuyacaksınız. Varacağımız yer cehennemdir ve hiç yardımcınız da yoktur."²¹³

"(O gün) kutsananlar, kendilerine tâbi olanları tanımazlıktan gelecekler ve onlara tabi olanlar, bütün ümitleri paramparça olmuş bir şekilde azabı çekeceklerdir!"²¹⁴

Mâtürîdî haklı olarak yukarıda verilen Zuhruf suresi âyetinde geçen korunanlar (takva sahipleri) ifadesini, kendisini ve çevresini ateşten koruyanlar olarak yorumlamakta ve şu âyete referansta bulunmaktadır.²¹⁵

209 Secde 32.12.

210 Tâ'vîlât 11/275-276; Tâ'vîlât 11/217.

211 En'âm 6. 31.

212 Zuhruf 43.67.

213 Ankebût 29.35.

214 Bakara 2.166.

215 Tâ'vîlât 13/270.

*"Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun."*²¹⁶

Mâtürîdî'nin dediği gibi ateşten korumak insanın çevresine karşı sorumlu olduğunun farkında olarak onları iyiye çağırması ve kötülükten uzaklaşmalarını istemesiyle olur. Müminlerin duyarlı bir birey olarak çevresiyle yapacağı diyalog, beraberinde dünya ve ahiret kardeşliğini getirir.²¹⁷

Kur'an açısından pratik bir olgu olarak dostluk olgusu iman gibi teorik bir konudan bağımsız değildir. O açıdan aşağıdaki âyette görüldüğü üzere sosyal ilişkilerde dikkat edilmesi gereken sınırlara müminlerin dikkati çekilmektedir:

*"Allah'a ve ahiret gününe inanan bir toplumun -babaları, oğulları, kardeşleri, yahut akrabaları da olsa- Allah'a ve Resûlüne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin. İşte onların kalbine Allah, iman yazmış ve katından bir ruh ile onları desteklemiştir. Onları içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokacak, orada ebedî kalacaklardır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır. İşte onlar, Allah'ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki kurtuluşa erecekler de sadece Allah'ın tarafında olanlardır."*²¹⁸

İNSANLARIN NİHAİ YURTLARINA YERLEŞTİRİLMESİ

Cehennemle Karşılaşma

*"Ve o Gün hakkı inkâr edenlerin karşısına cehennemi çıkarınız."*²¹⁹

Mâtürîdî'ye göre inkâr ehlinin cehenneme arz edilmesi ateşe konulmalarından öncedir. Şu âyetlerde bu durumdan söz edilmiştir:²²⁰

*"Ateş, sabah akşam ona sunulur."*²²¹

*"Ateşe arz olunurlarken onların, zilletten başlarını öne eğerek göz ucuy-la gizli gizli baktıklarını göreceksin. Inananlar da: İşte asıl ziyana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini ziyana sokanlardır, diyecekler. Kesinlikle biliniz ki zâlimler, sürekli bir azap içindedirler."*²²²

216 Tahrîm 66.6.

217 Te'vîlât 13/270.

218 Mücadele 58.22.

219 Kehf 18.100.

220 Te'vîlât 13/206;13.378.

221 Mümin 40.46.

222 Şurâ 42.45.

*"Cehennem ateşi uzak bir mesafeden kendilerini görünce, onun öfkele-
nişini ve uğultusunu işitirler."*²²³

Cehennem ehli, ateşe atılmadan önce ortamın oluşturduğu korkudan dolayı sadece göz uçlarıyla ateşe bakacaklardır ve başlarını kaldıramayacaklardır. Mâtürîdî benzer anlamı ifade eden şu âyeti hatırlatır:

*"Zihinleri bomboş olarak kendilerine bile dönüp bakamaz durumda,
gözleri göğe dikilmiş bir vaziyette koşarlar."*²²⁴

Âyetlerde belirtilen, inkâr ehlinin ancak göz uçlarıyla bakabilmesi Mâtürîdî'ye göre mahcubiyeti ifade eder, yani yapılan kötülüklerden dolayı insanların yüzüne bakamamayı ifade eder.²²⁵

*"Sonra onlara: Allah'ı bırakıp da koştuğunuz ortaklar nerededir? de-
nilecek. Onlar da: Bizden uzaklaştılar. Aslında biz bir şeye tapmıyorduk,
diyecekler. İşte Allah kâfirleri böyle şaşırtır."*²²⁶

Bu diyalogun ahiret sürecindeki yerini saptamak için Mâtürîdî şu açıklamayı yapar: Zahirî açıdan düşünüldüğünde bu diyalog "Boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu hâlde, sıcak suya sürüklenecekler, sonra da ateşe yakılacaklardır"²²⁷ âyetinden sonra geldiği için cehennemdeki bir konuşmadır, denilebilir. Öte taraftan sonraki âyet, "İçinde ebedî kalmak üzere cehennemin kapılarından girin! Kibirlenenlerin dönüp gidecekleri yer ne çirkindir!"²²⁸ düşünüldüğünde ateşe girmeden önce yaptıkları bir konuşmadır, denilebilir.²²⁹

İnkâr ehli azapla yüz yüze kalınca putlara taptıklarını ve Allah'a ortak koştuklarını inkâr edecekler. Yukarıdaki âyette geçen "Biz bir şeye tapmıyorduk" ifadeleri de onların bu inkârını gösterir.²³⁰ Mâtürîdî âyette geçen, "Biz bir şeye tapmıyorduk" sözünün başka bir şekilde de yorumlanabileceğini söyler: İbadet ettikleri putların o gün onları kurtarmayacağını ve hiçbir fayda vermeyeceğini görünce müşrikler, "De-

223 Furkân 25.12.

224 İbrahim 14.43.

225 Te'vîlât 13/206.

226 Mümin 40. 73-74.

227 Mümin 40. 71-72.

228 Mümin 40. 76.

229 Te'vîlât 13/91.

230 Te'vîlât 13/91-92.

mek ki biz hiç olan bir şeye inanmışız. Çünkü onların bugün bizlere hiçbir faydası olmadı" diyecekler.²³¹

Cehenneme Giriş

*"O küfredenler, bölük hâlinde cehenneme sürülür. Nihayet oraya geldikleri zaman kapıları açılır."*²³²

Âyette geçen "kapı" gerçek anlamda anlaşılabilceği gibi yol anlamında da anlaşılabilir. Buna göre kapıların onlara açılması cehennem yolunun onlara görünmesi anlamına gelir.²³³

*"Ateşin içinde birbirleriyle çekişirlerken zayıf olanlar, o büyüklük taslayanlara: Biz size uymuştuk. Şimdi ateşin birazını bizden savabilir misiniz? derler."*²³⁴

Mâtürîdî'nin dediği gibi aslında zayıf olanlar büyüklük taslayanların onları cehennem ateşinden kurtaramayacaklarını görmüş olurlar. Ancak böyle söylemekle, pişmanlıklarını dile getirmiş olacaklar.²³⁵ Mâtürîdî bu bağlamda başka bir yorumun yapılabileceğini belirtir. Ona göre bu diyalogda büyüklük taslayan ve onlara uyan zayıf insanların dünya hayatındaki konuşmalarına bir gönderme vardır.²³⁶

*"Kâfirler, iman edenlere: Bizim yolumuza uyun, sizin günahlarınızı biz yüklenelim, derler."*²³⁷

Büyükleneler onlara şöyle cevap verecektir:²³⁸

*"O büyüklük taslayanlar ise: Doğrusu hepimiz bunun içindeyiz. Şüpheler yok ki Allah kulları arasında vereceği hükmü verdi, derler."*²³⁹

*"Ve ateşin içinde olanlar cehennemden bekçilerine, "Ne olur Rabbinize yalvarın da bir gün (bile olsa) bu azabımızı hafifletsin!" diyecekler."*²⁴⁰

İnkarcıların ahiretteki diyalogları ile dünyadaki konuşmaları arasındaki paralelliği özellikle vurgulayan Mâtürîdî bu âyetteki taleplerini

231 Te'vîlât 13/91-92.

232 Zümer 39.71

233 Te'vîlât 12/376.

234 Mümin 40.47; ayrıca bkz İbrahim 14.21.

235 Te'vîlât 13/63.

236 Te'vîlât 13/64.

237 Ankebût 29.12.

238 Te'vîlât 13/64.

239 Mümin 40.48.

240 Mümin 40.49.

de dünyadaki karakterleriyle açıklamaktadır. İnkâr ehli dünya hayatında da bir belayla karşılaştığı zaman, hemen insanları paniğe sokarak talepte bulunurlar. Sıkıntıları arttığı zamanda Allah'a yalvarırlar. Mâtürîdî inkâr ehlinin cennet ehlinden su talep etmelerini de bu bağlamda ele alır ve şu âyeti hatırlatır:

*"Cehennem ehli, cennet ehline: Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin! diye seslenirler. Onlar da: Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır, derler."*²⁴¹

Cennet ehliyle aralarında geçen konuşmadan sonra cehennem bekçisi Malik'e yalvaracaklar ve ölümlerini talep edecekler:

*"Ey Malik! Rabbin bizim işimizi bitirsin! diye seslenirler. Malik de: Siz böyle kalacaksınız! der."*²⁴²

Mâtürîdî cehennem ehlinin bu aşamadan sonra tüm cehennem bekçilerine yalvaracaklarını belirtir. Bekçiler ise şu cevabı verir:

*"Size peygamberleriniz açık açık deliller getirmediler mi? derler. Onlar da: Getirdiler, cevabını verirler. (Bekçiler ise): O hâlde kendiniz yalvarın, derler. Ama kâfirlerin yalvarması boşunadır."*²⁴³

Bu âyette aleyhlerine delil olarak peygamberlerin gönderilmiş olması gösterilmektedir. Mâtürîdî'ye göre aslında insanların tevhit inancına sahip olması ve ahirete inanması konusunda bağlayıcılık açısından akli delillerle peygamberlerin gönderilmiş olması arasında bir fark yoktur. Peygamberler gönderilmemiş olsa dahi insanlar temel esaslara inanmakla yükümlüdür, ancak âyette peygamberlerin gönderilmiş olmasının delil olarak getirilmesinin sebebi akli delillere göre daha açık bir delil olması ve muhatapların peygamberleri alaya almaları ve onlarla inatlaşmalarıdır. Konunun bağlamı böyle olunca somut bir delilin muhataba gösterilmesi için akli deliller değil, elçilerin gönderilmiş olması aleyhlerine delil olarak getirilmiştir.²⁴⁴

Tüm bu yalvarmalar inkâr ehline fayda vermeyince Allah'a yalvaracaklar. Mâtürîdî şu âyetleri örnek gösterir:²⁴⁵

²⁴¹ Araf 7. 50.

²⁴² Zuhuruf 43.77.

²⁴³ Mümin 40.50.

²⁴⁴ Te'vilât 13/66-67.

²⁴⁵ Te'vilât 13/64-65.

"Rabbimiz, bizi çıkar, yaptığımızdan başka salih bir amelde bulunalım." ²⁴⁶

"Ey Rabbimiz! Yakın bir müddete kadar bize süre ver de senin davetine uyalım ve peygamberlere tâbi olalım" ²⁴⁷

Cehennem ehli hiçbir çarelerinin olmadığını somut olarak anlayınca keşkeyle başlayan cümleler kurmaya başlarlar: ²⁴⁸

"Yüzleri ateşe çevrildiği gün: "Keşke Allah'a itaat etseydik, keşke Peygambere itaat etseydik" derler." ²⁴⁹

"Ey Rabbimiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize uyduk da onlar bizi yoldan saptırdılar, derler." ²⁵⁰

"Kâfirler cehennemde: Rabbimiz! Cinlerden ve insanlardan bizi saptıranları bize göster de aşağılanmışlardan olsunlar diye onları ayaklarımızın altına alalım! diyecekler." ²⁵¹

Âyette geçen saptıranların genel olarak düşünülmesi gerektiğini vurgulayan Mâtürîdî kötü eylemlerin yapılmasını telkin etmek için kalbe vesvese veren tüm cin taifesinin ve kişiyi açıkça yanlış yola çağıran insanların saptıranlar grubuna dahil edilmesi gerektiğini belirtir. ²⁵²

"En sonunda bize gelince arkadaşına: Keşke benimle senin aranda doğu ile batı arası kadar uzaklık olsaydı, ne kötü arkadaşmışsın! der." ²⁵³

Âyete geçen iki doğu ile kastedilen ise doğu ve batıdır. Saptırıldığını anlayanlar kendilerini saptıran dostlarına keşke dünyada seni hiç görmeseydim diyeceklerdir. ²⁵⁴

Cennet

"İman edip iyi ameller işleyenlere gelince onlar, Firdevs cennetlerinde ağırlanacaklardır." ²⁵⁵

246 Fâtır 35.37.

247 İbrahim 14.44.

248 Te'vîlât 11/389.

249 Ahzab 33.66.

250 Ahzab 33.67.

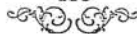
251 Fussilet 41. 29.

252 Te'vîlât 11/128-129.

253 Zuhruf 43.38.

254 Te'vîlât 13/249.

255 Kehf 18.107.

Mâtürîdî dört tür cennetin iman ehline vadedildiğini belirtir ve onları şöyle sıralar: Barınma bahçeleri anlamına gelen *Cennâtu'l-Me'va*, nimetlerin bol olduğu bahçeler anlamına gelen *Cennâtu'l-Ne'ûm*, ağır-lama bahçeleri anlamına gelen *Cennâtu'l-adn* ve ağaçların sık olduğu bahçeler anlamına gelen *Cennâtu'l-firdevs*.²⁵⁶ Bu anlamının yanı sıra Firdevsin kelime anlamı olarak Süryanilerin yaşadığı bölgedeki üzüm bahçeleri anlamına geldiğini İbn Abbas Übeyy b. Ka'b'dan (ö. 19/640) nakleder.²⁵⁷ Hz. Peygamber (SAV): "Cennet'in yüz derecesi vardır. Her birisinin arası ise yer ve göğün arası kadardır. En yukarıda olanı olan Firdevs'tir. Cennet'in dört nehri buradan çıkar. Allah'tan cenneti dilediği-nizde Firdevs Cenneti'ni dileyiniz."²⁵⁸

"İşte yaptıklarınıza karşılık size miras verilen cennet budur."²⁵⁹

Mâtürîdî'ye göre her ne kadar sadece yapılan amellerden dolayı cennet kazanılmasa da âyette cennetin amellerin karşılığı olarak verile-ceği belirtilmektedir. Ona göre "Allah'ın rahmeti olmaksızın hiç kimse cennete girmez"²⁶⁰ hadisi bu konuda delil hükmündedir. Böyle olmak-la beraber cennetin amellerin karşılığı olarak belirtilmesi Allah'ın in-sanlara olan lütfu ve ihsanıdır. Mâtürîdî verdiği bu yorumla ilgili şu âyeti hatırlatır:²⁶¹

"Allah, inananlardan canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır."²⁶²

"Allah'a güzel bir borç verenlere gelince, onlara kat kat fazlası geri öde-necek ve (öteki dünyada) değerli bir mükafat kazanacaklar."²⁶³

Birinci âyette, insanın canı malı Allah'ın mülkü olmasına rağ-men onlardan satın alındığı belirtilmiştir. İkinci âyette ise insanın tüm mülkü Allah'ın olmasına rağmen Allah'a borç vermeden söz edilmiştir.

256 *Te'vilât* 9/111.

257 *Te'vilât* 9/111.

258 İbn Mace, "Zühd" 39.

259 Zuhuf 43.72.

260 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3.52; Buhârî, "Rikak" 18; Müslim, "Munafikûn" 73-78.

261 *Te'vilât* 13/275.

262 *Tevbe* 9.111.

263 *Hadid* 57.18

Mâtürîdî Alah'ın satın almasını ve Allah'a borç verilmesini, Allah'ın lütuf ve ihsanı olarak görür.²⁶⁴

*"Rabbından bir lutuf olarak. İşte bu, büyük kurtuluşun kendisidir."*²⁶⁵

Rabb'dan Selam

*"Rahîm bir Rab'dan selam ..."*²⁶⁶

Mâtürîdî Allah'tan gelen selamın iki şekilde yorumlanabileceğini belirtir: Birincisi melekler Allah'tan gelen selamı cennet ehline bildirecekler. İkincisi, melekler cennetin kapısında bekleyerek ve gelenleri karşılayarak onlara selamle giriniz diyerek "Allah'ın selamı üzerinize olsun" diyeceklerdir.²⁶⁷

Allah'ın Görülmesi

*"Gözler O'nu göremez; hâlbuki O, gözleri görür. O, eşyayı pek iyi bilen, her şeyden haberdar olandır."*²⁶⁸

Gözler kelimesinin yaratılmışlardan kinaye olduğunu belirten Mâtürîdî âyetin "Yaratılmışlar onu idrak edemez O yaratılmışları idrak eder" anlamına geldiğini belirtir. Bazı düşünürler bu âyete dayanarak Allah'ın idrak edilemeyeceğini belirtirken bazıları da organ anlamındaki gözün Allah'ı idrak edemeyeceğini; kalp gözünün ise Allah'ı idrak edebileceğini söylemişlerdir. Mâtürîdî'ye göre bu âyette kastedilen organ anlamındaki göz ise, bu âyet Allah'ın ahirette görüleceğine delildir. Çünkü âyet Allah'ın görülemeyeceğini değil, kavranamayacağını belirtiyor. Açıktır ki bir şeyin olumsuzlanması için öncelikle muhtemel olması gerekir. İdrak edilme ihtimalinin olması için de onun görülebilir olması lazımdır. Görülebilmesi mümkün değilse idrak edilmesinin olumsuzlanması anlamsız olur.²⁶⁹

*"Ve Musa belirlediğimiz vakitte, belirlediğimiz yere (Sina Dağına) varınca, Rabbi onunla konuştu. (Musa da:) "Ey Rabbim" dedi, "göster bana ki seni göreyim!" (Allah): "Beni asla göremezsın..."*²⁷⁰

²⁶⁴ Te'vîlât 13/275; 13.316-317.

²⁶⁵ Duhan 44.57.

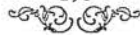
²⁶⁶ Yâ-Sîn 36.58.

²⁶⁷ Te'vîlât 12/97.

²⁶⁸ En'âm 6.103.

²⁶⁹ Te'vîlât 5/165; Kitâbu't-Tevhîd 141.

²⁷⁰ A'râf 7.143.

Mâtürîdî'ye göre bu âyet de Allah'ın görülebileceğini gösterir. Çünkü eğer görülebilmesi mümkün olmasaydı Hz. Musa (as) bunu Allah'tan dilemezdi. Hz. Musa (as) peygamberliğin gerektirdiği hikmetle söz söylemeye sahiptir ve cehaletten uzaktır.²⁷¹

*"Yüzler vardır ki o gün ıslıl ıslıl parılayacaktır, Rablerine bakacaklardır."*²⁷²

Allah'ın görülemeyeceğini savunan düşünürler âyette geçen bakmanın bekleme anlamında olduğunu düşünür. Mâtürîdî'ye göre cennet dünya gibi bekleme yeri değil sevabın vuku bulacağı yerdir. Yüzlerin pırl pırl parlaması da beklenen bir olguyu değil vuku bulmuş bir olguyu ifade eder. Ayrıca "ilâ" edatı Arapçada bekleme değil bakma ifade eder.²⁷³

Tertemiz Eşler

*"İşte böyle. Onları iri siyah gözlülerle (hûrun 'in) evlendiririz."*²⁷⁴

Arapçada "hûr" kelimesinin beyaz tenli veya gözleri simsiyah; "în" kelimesinin ise gözleri çok güzel anlamına geldiğini belirten Mâtürîdî, hûr" ve "în" kelimelerinin hem erkekler için hem de kadınlar için ortak bir kelime olduğunu örneklerle açıklar.²⁷⁵

Altlarından Irmaklar Akan Bahçeler

*"Orada sizin için bol bol meyve var, onlardan yersiniz."*²⁷⁶

Cennetin nimetleri anlatılırken iman ehline bol bol meyveler vadedilmektedir. Mâtürîdî bunun hikmeti olarak Mekkelilerin meyvelerden yoksun olduklarını bunun içinde bitmek tükenmek bilmeyen meyve bahçeleriyle vadedildiklerini belirtir. Aynı şekilde insanların meyvelere olan arzusundan dolayı itaat etmeye teşvik edilmeleri için de bu örneğin verilmiş olabileceğini ifade eder.²⁷⁷

271 Te'vîlât 6/48; Kitâbu't-Tevhîd 142.

272 Kıyâme 75.22-23.

273 Te'vîlât 6/49; Kitâbu't-Tevhîd 143.

274 Duhan 44.54.

275 Te'vîlât 13/314.

276 Zuhruf 43.73.

277 Te'vîlât 13/275.

Cennet ve Cehennemin Sürekliliği

"Rabbin dilemesi dışında gökler ve yer durduğu sürece, orada temelli kalacaklardır. Bu kesintisiz bir *lütuftur*." ²⁷⁸

Bu âyetler cennet ve cehennemin sürekliliği açısından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Âyetlerde gök ve yer ifadelerini ilk anlamıyla yorumlayanlar olduğu gibi, bu ifadeyi bir deyim olarak ele alan düşünürlere de olmuştur. Mâtürîdî'nin aktardığı kadıyla Hasan Basri Kur'an'da geçen yerin ve göğün değiştirilmesiyle ilgili âyetleri de hesaba katarak "*gökler ve yer yerinde durduğu sürece*" ifadesini ilk anlamıyla ele almıştır. Diğer bir görüşe göre bu ifade, işin sürekliliğini ifade eden bir deyimdir. Bunun örneklerini Arap dilinde görmek mümkündür. ²⁷⁹ âyette geçen istisna ifadesi de bu konuyla ilgilidir. Bu konuda iki farklı yorum yapılmıştır. Birinci yoruma göre hem cehennem ile ilgili hem de cennetle ilgili istisna ifadesi iman edenlerle ilgilidir. Buna göre iman ehlinde olup günahkar olan kimseler cezalarını çektikten sonra cennet ehline katılacaklardır. İkinci görüş mensupları ise buradaki Allah'ın dilemesini belirten istisnayı te'kid olarak kabul ederler ve şu âyete referansta bulunurlar:

"Allah dilerse güven içinde Mescid-i Haram'a gireceksiniz." ²⁸⁰

Gösterilen diğer bir kanıt ise İbn Mesut ve Übeyy'in harfi/nüşhasıdır. Bu nüş hâların ilgili yerlerinde Allah'ın dilemesi istisnası geçmemektedir. Buna göre âyetin yorumu, Allah cehennem ehli için ateşi sürekli kıldı ve cennet ehli için kesintisiz nimeti sürekli kıldı, şeklindedir. ²⁸¹

"İlk tattıkları ölüm dışında, orada artık ölüm tatmazlar. ve Allah onları cehennem azabından korumuştur" ²⁸²

Mâtürîdî'ye göre iman ehli dünyada tattığı ölümden başka bir ölüm görmeyecektir. Allah'ın onları cehennem azabından koruması, tüm ezalardan koruyacağı anlamına gelir, ancak cehennem azabı en büyük azap olduğu için sadece bu azap zikredilmiştir. ²⁸³

278 Hud 11.107.

279 Te'vilât 7/239.

280 Fetih 48/27.

281 Te'vilât 7/240-241.

282 Duhan 44/56.

283 Te'vilât 13/315-316.

"Şüphesiz bu, bizim verdiğimiz rızıktır. Ona bitmek ve tükenmek yoktur."²⁸⁴

Âyetle geçen nefad yok olmak, tükenmek anlamına gelir. Bundan hareketle Mâtürîdî cennet nimetinin ehli için sürekli olacağını belirtir.²⁸⁵

REENKARNASYON

"Kendilerinden önce nice nesilleri yok ettiğimizi ve onların bir daha dönmeklerini görmezler mi?"²⁸⁶

Mâtürîdî bu âyetin reenkarnasyon inancını kesin bir dille reddettiğini belirtir. Bu inancı savunanlara göre insanlar öldükten sonra ruhları tekrar başka bir bedene geçecektir.²⁸⁷ Kur'an'da ahiret anlatılırken inkâr ehlinin geri dönüp iman etme ve salih amel etme isteklerinin reddedileceğini belirten âyetler insanın ruhunun başka bir bedene geçeceğini reddetmektedir.

284 Sa'd 38.54.

285 Te'vilât 12/270.

286 Yâ-Sîn 36/31.

287 Te'vilât 12/75; ayrıca bkz. 11.451.

